

о. МОНС. Д-Р АВГУСТИН ВОЛОШИН

СПОМИНИ

РЕЛІГІЙНО-НАЦІОНАЛЬНА БОРОТЬБА КАРПАТСЬКИХ
РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ ПРОТИ МАДЯРСЬКОГО ШОВІНІЗМУ

Видавництво „Карпатський Голос“

Філадельфія, Па., ЗДА.

1959

MSGR. AUGUSTINE VOLOSHYN, Ph.D.

о. МОНС. Д-Р АВГУСТИН ВОЛОШИН

MEMOIRS

RELIGIO-NATIONAL STRUGGLE OF CARPATHO-
RUTHENIAN-UKRAINIANS AGAINST
HUNGARIAN CHAUVINISM

Published by "Carpathian Voice"
— "Karpatskij Holos"
Philadelphia, Pa. U.S.A.
1959

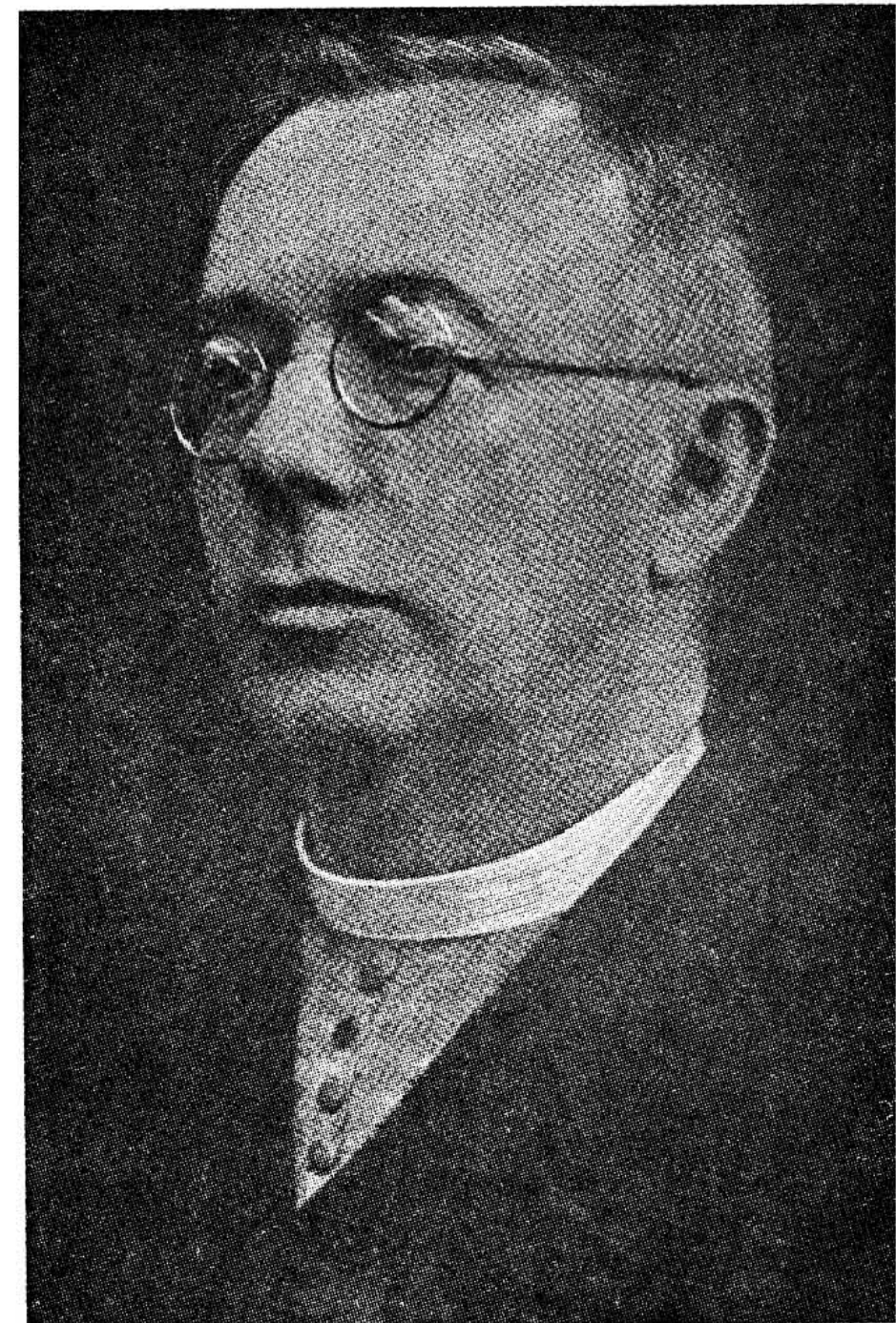
СПОМИНИ

РЕЛІГІЙНО-НАЦІОНАЛЬНА БОРОТЬБА КАРПАТСЬКИХ
РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ ПРОТИ МАДЯРСЬКОГО ШОВІНІЗМУ

diasporiana.org.ua

Видавництво „Карпатський Голос“
Філадельфія, Па., ЗДА.
1959

Отець Монс. д-р Августин Волошин
Батько українського національного відродження Закарпаття.
Замучений комуністами 1945-го р.

Вступне слово

Вісімдесятп'ять літ тому, дня 17 березня 1874 р., в селі Келечин коло Волового народився Отець Монсініор д-р АВГУСТИН ВОЛОШИН, взірцевий священник-святий, найбільший пробудник і батько національного відродження Закарпаття (колишньої Підкарпатської Русі). Водночас Отець Монс. д-р Августин Волошин, був директором греко-католицької учительської семінарії в Ужгороді, послом до чехословацького парламенту в Празі, міністром, потім прем'єр-міністром першого автономного уряду Карпатської України.

Народню школу закінчив у рідному селі, гімназію в Ужгороді, де вступив на богослов'я, яку скінчив 1897 р., в Будапешті. Після висвячення єпископ мукачівської єпархії назначив його професором, а від 1917-го року директором ужгородської учительської семінарії. Отець Монс. д-р А. Волошин уже до першої світової війни написав „Азбуку”, читанки, граматику, біблію і катехизм. Ці книжки в часі найсильнішого мадярищення нашого народу були джерелом збереження рідної мови, обряду й народності в школах кол. Угорської Русі. Далі видає брошури для народу і проповіді для священників. Його заслугою засновується видавниче Товариство „Унію” в Ужгороді, закуповується українська друкарня і видається часопис „Наука”. Перед сильним напором мадярищення о. Монс. А. Волошин стає в обороні кирилиці і старословянської мови в церковних відправах.

По першій світовій війні, по розвалі Австро-Угорщини 1918-го р. о. А. Волошин провадить визволення Підкарпатських Русинів з-під мадярського панування, а потім на визволеній Підкарпатській Русі в складі Чехословацької Республіки, разом з першим губернатором д-ром Г. Жатковичем кладе тверду основу для українського національного освідомлення Підкарпатських Русинів. Перевидав передвоєнні шкільні підручники і видає нові: Педагогіку, Дидактику й Методику для учительських семінарій, далі Фізику, Математику, Науку стилізації, Про соціальне виховання, Про літературну мову підкарпатських Русинів, Памяті о. А. Духно-

вича та інші. Часопис „Наука“ видає далі під назвою „Свобода“ (1922—1938). З благословенням єпископа мукачівської єпархії Кир Петра Гебея засновує Християнсько-Народню Партію, від якої народ вибирає його послом до чехословацького парламенту в Празі, де дуже активно виступає на оборону греко-католицької Церкви та духовенства перед наступом московського православ'я. Рівнож на оборону греко-католицької віри засновує в Ужгороді відомий журнал „Благовістник“ (1921—1939). Засновує католицьку молодечу організацію „Орли“ з першим українським статутом, засновує Товариство дяко-учителів та підтримує поширення Марійських Дружин. Крім цього своєю невтомною працею та здібностями стає основником, головою або членом Управ різних культурних, кооперативних, промислових, торговельних та фінансових товариств і підприємств. Стає опікуном сиріт, для яких дарує свій поверховий дім в Ужгороді при вулиці Ракоція, куди, на його прохання, славний Галицький Митрополит, сьогодні Слуга Божий Кир Андрій Шептицький посилає з Галичини найкращих Сестер Василіанок, які перебирають ведення сиротинця та інтернату греко-католицької дівочої учительської семінарії в Ужгороді, а також греко-католицького інтернату в Пряшеві.

За часів його директорства з ужгородської учительської семінарії (1917—1938) вийшли між народ найкращі вчителі які найбільше причинились до українського національного освідмлення кол. Підкарпатської Руси. Отець Монс. А. Волошин їздить по всьому Закарпатті, проповідєє і сповідає по церквах та на відпустах. Святить Марійські та синьо-жовті прапори, Народні Доми й виголошує славні промови на зїздах „Просвіти“, Учительської Громади й Пластунів, і так крок за кроком провадив народ до Світлих Днів 1938-го року, до утворення Карпато-Української Держави, коли стає міністром у празькому уряді, потім прем'єр-міністром, а в березні 1939-го року Соєм у Хусті вибирає його президентом самостійної Карпатської України.

При цій так дуже всебічній діяльності для свого рідного народу о. Монс. д-р А. Волошин був передусім священиком. Воїном за перемогу Христа. Святець і праведник. Незломний син Католицької Церкви, який не зробив ані одного кроку, що не був би згідним із наукою Христа та вимогами Католицької Церкви. Характер правдивого священика відбивався на всій його праці за краще завтра свого народу.

Після безправного нападу Мадярщини на Карпатську Україну, яка силою й терором у важких боях проти Карпатських Січовиків зайняла край, о. А. Волошин емігрує до Праги,

де в роках 1939—1945 виконав дальшу неоцінену діяльність. Стає професором, опісля деканом філософського факультету, а потім проректором Українського Університету в Празі. Написав дальші свої праці: „Педагогічна Дидактика“ та „Педагогічна Методика“ (1943), а також велику двотомову працю „Педагогічна Хрестоматія“, далі повість „Фабіола“ переробив на драму, яку з успіхом виставляли в Празі, написав пєсу „Князь Ляборець“, драму „Син Срібної Землі“, переклав на українську мову писання Св. Августина і зложив молитовник „Святий Йосиф“ для української еміграції.

Негайно після окупації Праги московське НКВД арештує о. А. Волошина. В комуністичній тюрмі примушують його, щоб перейшов на православ'є, однак о. Монс. А. Волошин рішуче відмовився, заявляючи незломну вірність Святишому Отцеві і Католицькій Церкві. Комуністи страшно мучать його в тюрмі, висмівають його релігійність, але о. Монс. А. Волошин усе молився і з молитвою в устах помер замучений комуністами.

* * *

У зв'язку з 85-літтям від дня народження о. Монс. д-ра Августина Волошина, яке припадає на 1959-ий рік, та одночасно у зв'язку з 20-літтям від проголошення самостійної Карпатської України, на чолі з президентом о. А. Волошином, яке припадає також на 1959-ий рік, оце виходять у світ СПОМИНИ о. А. Волошина. Ці спомини вперше появились друком 1923 р. в Ужгороді і залишилися все актуальними і правдивими та цінними для історії Закарпаття і всього українського народу. Це частина великої діяльності й переживання о. А. Волошина та його народу.

Змістом споминів о. А. Волошина є релігійно-національна боротьба карпатських Русинів греко-католиків, вірних мукачівської і пряшівської Єпархій проти мадярського шовінізму до закінчення першої світової війни 1918-го року і перші роки свободи. У своїх споминах про початки великого відродження Закарпаття о. А. Волошин уживав ще старих назв нашого народу Русин, Русини, руський народ, але п'ять літ пізніше прийняв нові загальноуживані назви нашого народу і вже писав замість Русин — Українець, замість Русини — Українці, замість руський народ — український народ, які зміни зроблено і в цьому другому виданні його споминів. Дальші примітки й пояснення подаються під текстом.

Видаючи спомини о. А. Волошина на американській землі, звертаємо на них увагу нашим давноприбулим землякам, вірним Питсбурзької греко-католицької Єкзархії, сьогодні під проводом Й. Е. Преосв. Єпископа Кир Миколи Елька та Й. Е.

Преосв. Єпископа-Помічника Кир Стефана Коцішка. В Питсбурзькій греко-католицькій Екзархії далі підтримується так дуже шкідливий русофільський напрям, називаючи вірних неправильно „русскими“, це є „Рошен“, виступаючи проти правдивого українського руху, який є самотнім рятунком і за-порукою зміцнення нашої Церкви і народності та успішної боротьби проти комунізму так тут у ЗДА, як і в Старому Краю. Берім приклад від о. А. Волошина, який є сином того самого народу, що вірні Питсбурзької греко-католицької Екзархії в ЗДА і був ревним священиком тієї самої гр.-католицької Церкви, який залишився вірним, бо радше дав себе кому-ністами замучити на смерть, а не зрадив свою Католицьку Віру. Погляди Батька о. А. Волошина були правильними. Його підтримували єпископи мукачівської і прямицької епархій та сама Апостольська Столиця. Його український католицький дух врятував народ перед схизмою і дав основу здоровому католицтву, який сьогодні є незломним відпором проти безбожного комунізму і заохотою до визвольної боротьби нашого народу з-під комуністичного терору. Його слідами повинні йти і єпископи Питсбурзької греко-католицької Екзархії, щоб виконати велике задання для слави Бога, Америки і Старого Краю. Отець Монсінйор д-р Августин Волошин понад усе налягав, щоб усе діялося на честь і славу Божу і в тому дусі помер в комуністичній тюрмі. Ми віримо, що Всемогучий Бог наш небесний дасть той час, коли Отець Монсінйор А. Волошин буде прославлений тим способом, яким Церква прославляє своїх велетнів і житиме навіки в пам'яті нашого народу як святець, праведник, символ правди, любови, свободи і справедливості.

Дорогі вірні Питсбурзької греко-католицької Екзархії в Америці. Видавництво „Карпатський Голос“ у Філадельфії, Па., після видання першої книжки „Великий Пробудитель Закарпаття — в пам'ять 150-літнього ювілею народження о. Александра Духновича“ 1953 р. і другої „Від Угорської Русі до Карпатської України“ 1956 р., оце в 1959 р. видало третю книжку „СПОМИНИ“ о. А. Волошина, який все пам'ятав про Американських Карпатських Русинів, заходами якого прибув до Америки перший єпископ Питсбурзької греко-католицької Екзархії св. пам. Кир Василь Такач, добрий приятель і співробітник мученика о. Монс. д-ра Августина Волошина.

Філадельфія, Па., 14-го січня 1959 р.

МИКОЛА ВАЙДА

Як ми оснували Акційне Т-во „Унія“

До 1902 р. карпатські Українці не мали ані одного торговельного товариства. Всі сили народних інтересів були зорганізовані в самотнім культурнім товаристві, що називалося „Общество св. Василя Великого“. Воно було основане 1864 р. Статуту його потвердила будапештська „Намісничка Рада“. В перших роках воно красно працювало та розвивалося, але після 1867 р., по мірі зросту мадярського шовінізму, воно скоро підупадало і тільки виданням календаря проявляло свою — не діяльність, але вегетацію.

Коли відтак 1892 р. став Єпископом бл. п. Юлій Фірцак, що у перших роках діяльності „Общества св. Василя Великого“ був ревним його членом, приятелі нашого народу відразу піднесли думку, як би то відновити та оживити це самотнє культурне товариство Українців.

Задача однак не була така легка, як вона тепер представляється. Мадярський уряд гостро противився всякій „національній іриденції“ та агітації. Закону про товариства, ані своєї інтелігенції не було, матеріяльних засобів — ще менше.

Однак „Общество св. Василя Великого“ воскресло. 23. XII. 1896 р. ми відбули загальні збори, на яких вибрано нову управу. Предсідником став Протоєрей Іван Якович, заступниками: Архидиякон Гавриїл Чопей та Канонік Іван Туряй, директором о. Віктор Камінський.

Ми почали працю. Насамперед ми видали „Буквар“ Врабеля і почали видавати популярну газету „Наука“. Тяжка це була праця, бо ми не мали української друкарні, ні жадних фондів.

Вже в першому річнику „Науки“ ми зачали збирати жертви на першу українську друкарню, про яку вже мріяли найліпші наші сини, як Духнович, Ю. Фірцак і т. д. Між

першими о. Іван Якович дарував 100 золотих, о. Іван Туряй 120 золотих, в Америці зібрали 500 золотих і т. д.

Хоч усе це не вистачало, але потреба змусила нас уже в 1899 р. закулити в Мукачеві друкарню і то за 3,000 золотих (від А. Блеєра). Цю суму ми визичили з єпархіяльної каси, бо зібрані гроші послужили нам на купно українських черенок та інших потрібних речей.

Першим управителем друкарні був о. Емануїл Рошкович, професор релігії в гімназії.

Ледве ми почали жвавіше працювати, як відразу повстали проти нас вороги українського народу. Появилися статті в ужгородських та будапештських мадярських газетах, в яких звертали увагу уряду на „національний рух Українців“. Найгостріше писав проти нас о. Еміліян Меллеш, тоді парох в Малій Добрі, потім в Сукмарі, тепер (т. зн. у 1923 р. — зам. Ред.), парох у Будапешті. Його стаття „Останні Могікани“ прямо висмівала нас і виставляла на ненавість Мадяр наші чисто культурні змагання.

Уряд почав гостро слідити за нами. До Будапешту покликали покровителів „Общества“, ужгородського Єпископа Ю. Фірцака і пражського Єпископа І. Валія. Цей останній (Єп. Валій — Ред.) відразу піддався натискові уряду і зажадав розв'язання „Общества св. Василя Великого“. Єпископ Ю. Фірцак довго після того заступав думку культурного товариства, але і це не допомогло.

Уряд вимагав предложити йому статут „Общества“ до затвердження. Тоді о. Віктор Камінський і я переробили статут, відповідно до конституційних вимог. Після того, як цей Статут був прийнятий загальними зборами „Общества“, ми його вислали до Будапешту.

А що відповів уряд?

Він відповів, що потвердить Статут тільки під тою умовою, якщо „Общество“ прийме, що: 1. Вибір президента, містопрезидентів та директора буде важний тільки тоді, коли він буде одобрений урядом. 2. На всіх засіданнях управи може бути присутній висланник поліції. 3. Рахунки має одобрити уряд.

Це рішення уряду дуже сильно обурило нас. Ми осталися без Статуту. А що найголовніше, ми бачили, що всяка народньо-освітня праця стрінеться з сильним опором Мадяр, мадярської преси та урядових чинників. Ми тоді зро-

Ужгородська катедральна церква з єпископською палатою

зуміли, чому інші національності Угорщини так ненависно виступають проти Мадяр. Ми побачили тоді, що перші наші спроби для культурного піднесення нашого бідного народу викликали таке несправедливе та насильне розпорядження.

На тім ще не був кінець. Уряд примусив Єпископа Фірцака, щоб він не виступав в обороні „Общества св. Василя Великого“. Єпископ Ю. Фірцак знайшовся в тяжкій положенню, бо пражський Єп. Іван Валій уже перед тим заявив, що він не бажає бути покровителем такого „Общества“, що свої засідання відбуває під доглядом поліції. У міжчасі в Будапешті оснувалося „Греко-кат. Товариство Мадяр“, провідниками якого були: Євгеній Сабов, член палати магнатів (загорілий борець за мадярську літургію), Андрій Грабар (пис. Рабар), Юрій Маркош, д-р Ю. Пастелій та інші.

Ми хотіли оборонитися проти нападів газет, тому домагалися урядового розсліду. Міністерство Внутрішніх Справ прислало комісію на чолі з мін. радником Ласловом (Василем) Сабовом. Ця комісія переглянула всі наші протоколи, книги і наші публікації та мусіла сконстатувати, що ми чесно і лояльно працювали для духового життя і народньої освіти та що вона не знайшла ні сліду чогось такого, з чого можна б виводити якусь проти-державну працю „Общества“. Все таки одобрення Статуту не приходило, й приватно нам дали знати, що ми даремно будемо чекати.

А тим часом на загальних зборах 1900 р. появилася поліційний капітан Берзевицій, що дуже огірчило членів.

Єп. Ю. Фірцак побачив, що „Общество“ переслідуване з усіх сторін і тому не може виявити успішної діяльності. Тому він пристав на його розв'язання і заявив міністрові шкільництва, щоб він ліквідував „Общество св. Василя Великого“.

Про це скоро дізнався наш патріот, бл. п. Євгеній Бачинський, що довгий час жив у Росії. Він відразу вернув до Ужгороду і розповів про наміри міністерства розв'язати „Общество“. Першим, кого про це повідомив, був бл. п. о. Архидиякон Йосиф Саксун, цегольнянський парох¹⁾, Українець щирого серця. Ще того дня о. Саксун призвав мене і ми, довідавшись про пляни Будапешту, почали радитися.

Ми дорадилися так: Мадярщина не має жадного закону про культурні товариства, тому можуть робити нам насильства. Але є торговельний закон, який забезпечує свободу діяльності акційних товариств. Тому на місце „Общества св. Василя Великого“ ми засновуємо „Видавниче Акціне Товариство“. Так зродилася думка оснування Товариства „Уніо“.

Я приготував проспект і заклик, що їх представив на засіданні виділу „Общества св. Василя Великого“. Старші члени ніяк не хотіли пристати на це, бо їм було жаль розлучитися з культурним товариством. На їхню думку, з розв'язанням „Общества“ пропадала одинока можливість культурної праці для українського народу і гаснула остатня свічка народної освіти на Підкарпаттю.

Але ми молодші, дивилися тільки на головну ціль, а не на сантиментальну сторону справи. Так нам удалося діло перевести так, що вкінці і старші члени згодилися оснувати „Акційне Т-во Уніо“, для якого „Общество св. Василя Великого“ мало передати свою друкарню, зі всіма його довгами на грошову вкладку 80 акцій по 50.— корон. З тих акцій 70 мало бути власністю Мукачівської Епархії, а 10 акцій Пряшівської.

Коли Єп. Ю. Фірцак вернувся з Будапешту і почав переговори з Управою „Общества св. Василя Великого“, наш плян уже був готовий. Єпископ відразу признав, що цим способом нам удасться спасти друкарню та забезпечити

¹⁾ Ужгородська парохія на т. зв. Цегольні (частина міста).

видавання українських газет і книжок. Він дуже радо одобрив наш плян.

Не так у Будапешті. Євгеній Сабов гостро виступив проти нас. В будапештських газетах появилися статті, тон яких найліпше характеризує заголовок першої з них: „Русини альбінізують“²⁾. В тій справі я мав довгі переговори з Євгеном Сабовом у Будапешті, який зі всіх сил старався нас намовити, щоб ми передали нашу друкарню „Греко-кат. Мадярському Товариству“. Тут і там проявилася іскорка його українського походження, як напр., коли він заявив: „Якщо б наші Русини жили не під Карпатами, ані не в Галичині, але десь коло Сегедину“³⁾, тоді я знав би як виробити з них однообразну національність. Але під Карпатами, близько коло Львівського Митрополита, небезпечною є руська культура“.

Сабов довго толкував, що коли наш нарід відречеться своєї народности, а інтелігенція добровільно пристане на співпрацю для чим скорішого змадяризування Підкарпаття, тоді Мадярщина зробить все можливе для поліпшення матеріального добробуту нашого народу. Я тільки йому відповів, що ніхто не може знати тайни будучности, і що дерева не ростуть аж до неба.

Коли вже інакше не могли з нами порадишити наші будапештські гр.-кат. Мадяри, то рішили вступити за акціонерів Т-ва „Уніо“. Думали, що бодай так нас переможуть. До якогось часу вони показували свою охоту до порозуміння і обіцяли, що вони будуть домагатися від міністерства навчання української мови у народніх школах⁴⁾, та закупили більше число акцій.

Перші загальні збори прийняли від них тільки одну п'яту частину акцій і вставили до Статуту, що до виділу (дирекції) може бути вибраний тільки той, хто мешкає недалеко Ужгороду і може совісно сповняти свої обов'язки. Це дуже розсердило будапештських. Вони ясно бачили, що

²⁾ „Альбіна“ це був акційний банк семигородських Румунів, який помагав рум. селянам закуповувати землі від маляр. панів та підпирив румун. культурні цілі.

³⁾ Цілком на другім боці Мадярщини.

⁴⁾ Законом Аппонія, 1902 р., українська мова була заборонена у всіх школах Карп. України. Тільки Катехизм можна було „ще“ вчити по-українськи. Але й це було заборонене 1916 р.

ми не дамо перехитритися. Тому вони повели боротьбу в інший спосіб.

Ми внесли наш Статут до затвердження. Із краевого уряду нам завернули Статут, бо в ньому обмежувалася продаж акцій лиш на греко-католиків, а закон, — як вони твердили, — не дозволяє обмежувати свободний оборот акцій. Ми заапелювали, але без успіху. Та один суддя з Берегова нам відкрив тайну, що це все сталося на натиск „з Будапешту“.

Що було робити? Ми мусіли викреслити згаданий параграф Статуту. Але на те треба було скликувати нові збори. Тоді представник Будапештян заявив, що вони тільки тоді лишаться акціонерами, якщо згаданий параграф не буде викреслений. Інакше вони виступають. Так вони хотіли розбити товариство в самому початку. Але ми і з тим рахувалися. Тоді о. Микола Попович, о. Емануїл Рошкович, о. Віктор Камінський і я переписали на себе їх акції. Так заява Івана Грабаря про виступлення будапештських членів не спричинила розбиття зборів, бо на їх місце ми відразу приступили за акціонерів.

Так нам удалося zorganizувати перше українське Акційне Товариство на Підкарпаття і то без чужого елемента. З остаточним оснуванням акц. Т-ва „Уніо“ „Общество св. Василя Великого“ перестало діяти.

Дня 3. квітня 1902 р. „О-во св. Василя Великого“ відбуло останнє своє засідання, на якому проголошено розв'язання „Общества“, а весь його маєток передали основникам Т-ва „Уніо“.

Перші установчі збори Т-ва „Унії“ відбулися дня 30. червня 1902 р. Основний капітал був тільки 20,000.— Корон (400 акцій по 50.— К.). Справа реєстрації однак затяглася понад два роки.

Товариство „Уніо“ підсилене продажем акцій, було здібне провадити далеко ширшу народньо-освітню працю, ніж „Общество св. Василя Великого“, яке із членських вкладок могло ледве видавати календар. Правда, що в перших роках свого існування і „Унія“ не багато заробляла, бо мадярські чинники прямо бойкотували її, а із виданих книг, молитовників та учебників, до яких інвестувала свій капітал, лиш по кількох роках могла сподіватися доходів. Але справа йшла постійно вперед. Члени управи, директори дру-

карні, редактори газет й календаря та автори книжок, всі вони працювали безплатно, щоб тільки забезпечити для товариства будучність.

Оцій патріотичній самопосвяті перших діячів „Унії“ можна приписати, що товариство не тільки вдержалося, але тепер уже було у власному будинку і дуже успішно працювало для українського народу.

Мадярська Літургія і карпатські Українці

Історія і слов'янські назви гір, рік та сіл доказують, що Українці спочатку поселилися були на урожайних низинах Підкарпаття, а їх заселення сягало ген поза Тису, аж до самого Дунаю. Тільки турецькі війни загнали їх на північ, у підніжжя Карпат.

У наслідок того, Українці, що залишилися на північно-східних мадярських низинах, мусіли переживати сильний натиск мадяризації. Тому то й реформація могла відірвати багато, колись українських, сіл від гр.-кат. Церкви.

Аж до найновіших часів Мукачівська Епархія простягалася не тільки на Мараморощську, Угорську, Бережську та Земплинську жупу, але її юрисдикція сягала і на Саболчську, Сукмарську і Гайдужську жупу, де знаходилося до 70 гр.-кат. парохій. Вірні цих парохій були змадяризовані Українці. Аж до 1860 р. вони відправляли свої богослуження по церковно-слов'янськи. Для тих вірних, що вже не вміли по українськи, видавалися мадярські молитовники.

Найскоріше Українці змадяризувалися там, де вони були окружені зі всіх сторін Мадярами. Найбільшим із цих змадяризованих міст був Гайдудорог (недалеко Дебрецина). Для них ще Єп. А. Бачинський (1772—1809) дозволив мадярську проповідь, а при похоронах мадярський спів.

Рух за „Мадярською Літургією“ почався 1863 р., коли 22. травня депутація з Гайдудорогу появилась в Єпископа Василя Поповича і просила його про інтервенцію в Римі, щоб запровадити мадярську мову до Богослужб та zorganizувати окрему мадярську епархію. Єпископ перебрав просьбу і заявив, що справу предложить у Римі.

Вже 1866 р. ширша депутація віднесла меморандум у справі мадярської Літургії та мадярського окремішнього Єпископства до цісаря Франца Йосифа, до парламенту, до

Остригомського Примаса та до різних міністерств. У своїх меморандумах гайдудорожські вірні благали, щоб їх „від тиранства української та румунської⁵⁾ мови освободили“.

Від того часу провідники цієї агітації, піддержувані політичними чинниками, постійно поширювали на свою руку⁶⁾ вживання мадярської мови у Богослуженнях. Вже 1870 р. один вожд мад. греко-кат. Форкош говорить, що поза церквою⁷⁾ мадярська мова вживається, а в церкві „руська мова тільки як смертельно хвора, вегетує і очікує кожної хвилини, коли сконає“⁸⁾.

Вся ця агітація була направлена на те, щоб Папа признав право мадярської мови у Богослуженнях. Тоді, як вони були переконані, легко був би змадяризований весь карпато-український нарід.

Але Апостольський Престіл не допустив до того, щоб до Церкви запровадити політику та щоб Церквою підпирати політичне надужиття. Цього не допускали теж церковні канони тому, що тридентський собор ясно опреділив відносно живої мови в Літургії: „Сі квіс діксеріт, лінгва тантум вулгарі Міссам целебрарі дебере, анатема сіт“⁹⁾.

В тім змислі толкував церковну дисципліну і Папа Бенедикт XIV. (1740—1758), що сказав: „Константем фірмамкве дісціплінам ессе, не Міссе ідіома мутетур...“¹⁰⁾ і що від живої мови в Літургії „семпер абгорребат ет абгоррет Екклезія Католика“¹¹⁾.

І це якраз було превеликим щастям для Українців і Румунів. Інакше б Мадяри вирвали їм з рук їх велику силу в боротьбі з мадяризацією. Церковно-слов'янська мова, за бл. п. Андрієм Поповичем, була тим, чому можуть завдячу-

⁵⁾ У згаданих жупах Сукмарській, Саболчській, Гайдужській та Бігарській мешкало велике число румунських греко-католиків.

⁶⁾ Подібно, як це тепер робиться по деяких парохіях тут в ЗДА з англійською мовою.

⁷⁾ Він має на думці похорони, що відбувалися по-мадярськи.

⁸⁾ Гл. його „Едъ немзеті куздедем тиртейнете“, ст. 42.

⁹⁾ „Якщо б хтось сказав, що Літургію тільки живою мовою треба відправляти, хай буде виклятий“. Значить кара екскомуніції грозить тим, що на свою руку, без дозволу Апост. Престолу, запроваджують англійську мову. Хай це собі добре „американські греко-кат.“ усвідомлять і не дурять людей, що священники мають „позволення вживати англійську мову у св. Літургії“.

¹⁰⁾ „Постійною та ненарушимою дисципліною Церкви є, щоб мова св. Літургії не була змінювана...“

¹¹⁾ „Церква Католицька все жахалася і жахається“.

вати Українці, що ще до нині живуть, як український народ під Карпатами.

Дня 7. грудня 1866 р. Конгрегація „де Пропаганда Фіде“ видала декрет, яким строго заборонила малярську Літургію.

Коли про це дізналися провідники, скликали до Будапешту 16. квітня 1868 р. великий конгрес, котрий в імені 200,000 Маляр греко-кат.¹²⁾ вимагав признання права малярської мови в Богослуженнях та створення окремішнього малярського Єпископства.

Меморандуми з цього конгресу передала відтак окремішна депутація Єп. Панковичеві в Ужгороді і просила його, щоб він вів депутацію до цісаря у Відні. Єпископ Панкович відповів, що того не може зробити. Крім того депутація домогалася, щоб в ужгородській катедрі відправлялася св. Літургія, а вони будуть співати на ній по-малярськи. Єпископ ані на це не погодився, за що потім вони в своїх брошурках негодували на Єпископа. А згадуваний уже Людвик Форкош відтак писав, що словянський спів у Ужгороді не мав на них жадного впливу, бо „ми не розуміли навіть і мелодії¹³⁾“, таким петербурзьким напівом смердів“ (то є церковний спів).

З Ужгороду депутація вернулася до Будапешту, де передала свої просьби міністрові, графові Юлієві Андрашієві, який прийняв депутацію разом з Францом Деаком, що дуже одушевляв членів депутації. Уряд підпірав справу малярської літургії, але в Римі не міг досягнути нічого. Відносно створення малярської єпархії уряд думав, що ліпше буде, якщо змаляризовані Українці не відлучаться від Мукачівської та Пряшівської Єпархій, але далше будуть провадити агітацію за малярською літургійною мовою.

Тому влада оснувала не окрему греко-кат. Єпархію для Маляр, а тільки окремих Вікаріят у Гайдудорозі. Про це повідомив мукачівського єпископа міністер Августин Трефорт листом з дня 20 вересня 1873. Для вікарія асигнували із релі-

¹²⁾ Так твердили агітатори. В дійсності їх не було навіть і половини. Присутні були 31 священик. Гл. їх „Емлейккинъ“ (Пропамятна Книга) з 1900 р. до Пали Льва XIII, стр. 84, де подають число „Маляр греко-кат.“ у Мукач. Єпархії 100,300, а по інших єпархіях 34,227, разом 134,527. Це по їх численню!

¹³⁾ Цікаво, що Маляри перебрали відтак цей спів, що „смердів“ їм у Ужгороді, до себе в цілості, і ним тепер співають усюди.

гійного Фонду 3,000 фльоренів річно, збудували йому прекрасну палату, а місто відступило 60 моргів (катастр. угрів) землі. Першим вікарієм був іменований канонік Іван Данилович¹⁴⁾.

З діяльності вікарія провідники-агітатори не дуже були вдоволені, бо він нічого не хотів зробити проти приписів церковного права. Він видав для своїх вірних один малярський молитовник та скликав до Гайдудорогу комісію, яка мала перекладати на малярську мову богослужбові книги. Однак ця комісія не багато зробила. Тому то в рр. 1880—85 „провідники“ постійно жалуються проти церковних властей, що „Єпископи все тільки Українці, що «навіть» у Гайдудорозі у великоднім часі тільки »Христос Воскрес« кланяються“, і т. п.

Дійсно, в тім часі св. Літургія в Гайдудорозі ще все по церковно-словянськи відправлялася, а вірні по-словянськи читали „Вірую“.

За часів Єпископа Івана Пастелія (1874—1891) церковна дисципліна підупала. Тоді до Богослужень зачали поступово впроваджувати малярську мову і то під натиском місцевих організацій змаляршених Українців.

Зі скріпленням національного руху в році „Тисячоріччя Малярщини“, 1896 р., зачали сильніше агітувати в користь малярського Богослуження.

Того року нова депутація з Гайдудорогу поїхала до Будапешту, де зложила нові меморандуми міністрам, Примасові і зробила голосну демонстрацію. В університетській церкві гайдудорозький парох, о. Андрій Уйгелі, відправляв по-малярськи св. Літургію, а члени 100-членної депутації співали.

Та і з цим походили. Рим дізнався про це і наново видав заборону „нігіль інноватур“ та заборонив уживання малярських церковних книг¹⁵⁾.

Як протиакцію забороні з Риму, вже 20. червня 1898 р., в Будапешті оснували „Краєвий Комітет“, предсідником якого став Евген Сабов, член Палати Депутатів. Душею

¹⁴⁾ Він писав до укр. газет під псевдонімом „Коритнянський“. Боявся виступати явно в обороні свого народу, який однак віддано любив.

¹⁵⁾ Цим разом справа пішла так далеко, що її розглядали у самім „Санктум Оффіціум“, що має юрисдикцію над „моральністю та обичаями“. Декрет, виданий того самого року в жовтні наказав: 1) завернути до старо-словянської літ. мови, та 2) відтягнути з уживання мад. літургійні книги.

привітання праш. Єпископ д-р Іван Валій готовився передати просьбу Будапештського „Центрального Комітету Маляр. гр.-катол.“. Коли почав говорити, головний папський камерарій зацитував його. На це Єпископ скоро докінчив промову і передав меморандум, в яким домагалися признання прав малярської мови в гр.-катол. Церкві та створення окремої малярської гр.-катол. єпархії.

За цю услугу комітет надав Єп. Валієві назву „Методія гр.-катол. Малярів“ і почав публічно закидати Єп. Фірцакові, що він не є таким „добрим патріотом“.

Папа Лев XIII висловив свою радість, що в тім Ювілейнім Році і греко-католики Малярщини прийшли поклонитися перед гробом св. Апостолів. Але про просьбу в справі малярської Літургії Папа не згадав ні словечком. Цим вони очевидно не хвалилися у своїй Пропамятній Книзі²⁰).

В тій книзі подані імена всіх тих сіл, що прилучилися до руху за малярську Літургію. З їх виказу ясно, яким способом вони виказали 200,000 гр.-катол. Маляр. І так находимо там село Кострини та Вел. Березне (ужгородська жупа), Терешуля (мармарош. ж.), Вел. Тороня (земплинська ж.) і т. д. Словом, де знайшовся священик „штребер-патріот“, сторонник цього руху, там він і записував людей на малярську Літургію.

Агітація Центрального Комітету не була безуспішна²¹). Бо хоч як гостро поставився Рим проти малярської Літургії²²), то все таки уряд виміг створення окремої, т. зв. Гай-

20) Згадана „Пропамятна Книга“ була видана в Будапешті і то: 1) по-латині „Лібеллус Меморіаліс Гунгарорум греці рітус Католикорум“ 1900 р.; 2) того самого року в німецькій перекладі „Денкшріфт дер Гріхіш-католишен Унгарн“; а відтак 3) по-малярськи 1901 р. „Емлейккинъ в гириг серторташу котолікуш Модьорк“.

21) Коли вони не могли добитися малярської літургії, почали агітацію за окремим єпископством. Про літургійну мову, за порадою політичних кругів, мовчали, хоч і надалі продовжували деякі священики правити по-малярськи „на свою руку“. Цей крок їм удався, але аж по смерті папи Льва XIII.

22) Після гострої заборони Св. Оффіція 1896 р. (гл. зам. 15), та попередньої заборони Конгрегації „де Пропаганда Фіде“ 1866 р., надійшли суворі заборони уживання мад. літургії та мад. літургічних книг з боку тої самої Конгрегації (з її секції „пер лі аффарі орієнталі“) наново 26. вересня 1899 р. та зі Секретаріату Держави Ватикану під датою 30. вересня 1899 р. Зібравши це все разом та буллою ерекції мад. єпархії ми дивуємося, що Маляр хваляться ще своїм католицизмом. Наслідком їх маневрів була схизма на Карп. Україні 1916-26. Хто за це відповідатиме?

дудорозької єпархії для Маляр, гр.-катол. Це і сталося 1912 року буллою „Хрісті Фіделес Греці“. Та хоч і тоді не дозволено було на малярську Літургію, то малярська політика досягла того, що нову єпархію оснували з грецькою літургійною мовою. Це вірних дуже розчарувало, бо їм миліше було „Господи помилуй“, ніж грецьке „Кіріє елейсон“.

Для Гайдудорозької єпархії відірвали 70 парохій з Мукачівської єпархії, 10 з Пряшівської та 83 з румунських, так що разом мала 163 парохії. Межи ними однак було і значне число Українців, напр., у Пеніслеку, Пірічах, Нір Білтеку, Нїредгазі і інших та багато Румунів.

Першим Єпископом нової єпархії став Стефан Мікльошій, який свою діяльність почав 1914 р. в Дебрецині. Та після страшного атентату²³), спричиненого бомбою селян з Черновця, Єпископ переселився до Нїредгази і там перебуває досьогодні.

Українці сподівалися, що після відокремлення малярських парохій вони зможуть спокійніше розвивати своє культурне життя. Однак будапештський Центральний Комітет не вдоволився ерекцією малярської єпархії. Так уже 1914 р. почали писати по газетах і брошурках, що багато гр.-катол. Маляр лишилося в Ужгороді, Мукачеві, Севлюші і т. д. і тому домагалися, щоб їх включити до малярської єпархії. Домагалися, щоб „влада“ (світська) оснувала там бодай окремі малярські парохії. Ця агітація Центрального Комітету спричинила нам дуже багато моральної шкоди.

Наша молодь губилася, бо стипендії діставали тільки ті, що мали попертя Комітету. В Будапешті наша молодь та ро-

23) Ось що пише про цей атентат „Нива“ (Львів, 15. III. 1914, на ст. 142): „Замах в Дебрецині — де згинули 3 особи (Вікарій о. Михайл Якович, секретар о. Іван Шлепковський та адвокат Чот). а 6 тяжко ранених. Що було причиною замаху? Недавно створили нову греко-кат. дієцезію Гайду-Дорог. Се викликало обурення серед Українців та Румунів, бо утворення цієї дієцезії має на цілі тільки маляризацію. Тут належать майже чисто румунські та українські парохії. Протестів Румунів й Українців не узглянув мад. уряд. Обурення ще більше зрослося, коли єпископом нової єпархії став Мікльошій, Маляр з походження, нелюблений, крайній мад. шовініст. Оце викликало дебрецинський злочин. Румунські села тепер мають відлучити з цієї „політичної“ дієцезії, але українські полишаються, бо „винновниками були Румуни“.“

всього цього руху був о. Еміліян Меллеш, парох в Малій Добрі, відтак у Сукмарі (рум. Сатумаре), а тепер у Будапешті.

І почалася агітація по всіх газетах. Хто із греко-католиків священиків обороняв канонічну основу, на того накидувалася, як на „Москаля“, „панслава“, а самого Єпископа Ю. Фірцака обвинувачували в акції проти „інтересів держави“ та в „націоналізованні“. Він бо з поміччю незабутнього Егана 1896 р. зачав організувати кооперативи і цю акцію назвав „Руська Акція“, а відтак у своїх пастирських листах домагався, щоб наука по церковних школах велася інтенсивніше¹⁶⁾ і заявив, що він сам постарається про українські букварі, читанки та інші шкільні підручники.

Ще памятаємо про ту журналістичну боротьбу, що її вів бл. п. канонік д-р Олександр Микита в газеті „Сіон“ проти о. Еміліяна Меллеша, що з усіх найгостріше заангажувався був для малярської Літургії.

Щоб читачі зрозуміли, який нездоровий та просто терористичний дух витворили малярські газети, то, як приклад, наведу виступ предсідника Краєвого Комітету, депутата Євгенія Сабова. Після перепису 1900 р. він публічно оскаржив Єпископа Ю. Фірцака за нелояльність супроти держави за те, що аж „18 семінаристів ужгородської Семінарії записалося Українцями!“ Це Сабов називає „симптомом тяжкої хвороти малярської державної ідеї“.

В тих нападах боровся згаданий Комітет проти називання наших єпархій „українськими“, хоч як Мукачівська, так і Пряшівська єпархія офіційно так були названі при їх заснуванні. Не стидався Ев. Сабов навіть написати, що Малярів переслідують в українських єпархіях¹⁷⁾. Словом, у тому часі часто в нас повторялася байка про вовка і барана.

Е. Сабов у своїй брошурі звертає увагу уряду на те, що причину неуспіху акції малярської Літургії треба шукати не в Римі, але вдома.

Цікаві є декотрі замітки Єп. Юлія Фірцака на поодинокі

¹⁶⁾ Так було до 417 церк. шкіл в єпархії, з яких тільки у 119 вчили. Маляри не бажали мати вчених „смердячих простаків“, як згідливо називали Українців. Вся наука обмежувалася на читання з Псалтирі та церк. співу.

¹⁷⁾ гл. брошуру Сабова, „А модьорорсагі гириг-католикушок Нелві Статістікайо еш оз Огіту модьоршаг веседелме“, Будапешт 1901, ст. 20, 22—23.

напади згаданої брошури (я маю примірник самого покійного Єпископа), як наприклад: „неправда“, „бідний“, „лиш у хворих головах“¹⁸⁾, „підла інсинуація“, „місціт квадрата ротундіс“¹⁹⁾ і т. д.

Сабов та його товариші почали далі доказувати, що гр.-катол. Маляри не змаляризовані Українці, але автохтонні потомки Бендегуза, що дуже смішно виходило, бо на це не мали жадних доказів.

Цими своїми нападами вони тільки досягнули те, що кооперативну акцію Єпископа Фірцака урядово ми почали називати не „Українська“, але „Верховинська Акція“, а до українських жуп міністерство почало назначувати таких шкільних інспекторів, які (як ренегат — Словак Матавовскій та ренегат — Німець Лавб) вели шовіністично-маляризаторську боротьбу проти українських народніх шкіл.

Сам змаляризований простий нарід не дуже одушевлявся малярською літургією. Любив свій старинний слов'янський обряд і до нього горнувся. Коли 1900 р. в Ниредгазі завели малярську Літургію, то тричленна депутація принесла Єп. Фірцакові просьбу, підписану 100 вірними, відновити слов'янське Богослуження. Тоді бодай на якийсь час не завели ще малярську Літургію в Ниредгазі. Так само протестували вірні проти маляр. Богослужень у Нирбілтеках, в Шемені, в Каллові і т. д.

Важною подією в історії агітації за малярську Літургію була подорож паломників наших двох єпархій до Риму 1900 року. Ця подорож мала характер чисто релігійний. В ній міг брати участь кожний вірний з Мукачівської, або Пряшівської єпархії. Але Ев. Сабов і його товариші роздули агітацію і придали їй характер „малярського гр.-катол. національного паломництва за малярську Літургію“.

Урядово не було дозволено, щоб паломництво передавало свій меморандум про малярську Літургію Папі. Раз уже так виглядало, що Папа Лев XIII. взагалі не прийме на авдієнції „українських“ паломників, провідники яких хотіли передати меморандум за малярське Богослуження. Та якраз у тих днях прийшли національні паломництва Французів та Італійців до Риму, тоді вже Папа прийняв і Українців. Після

¹⁸⁾ То є „необразованих“.

¹⁹⁾ Латинська пословиця: „Мішає гранчає з округлим“. По українськи: „Мішає капусту з горохом“.

бітники чули тільки малярське Богослуження²⁴). Всі богослови, що студіювали в Будапешті, були змушені брати участь у малярських богослуженнях і т. д. Таким способом наша інтелігенція скоро винародовлювалася, звикала до погорди свого рідного слова та цуралася свого народу.

Наслідком агітації наших „приятелів“, гр.-катол. Маляр було переслідування Українців, головню в перших роках війни.

Тоді на пустий донос Жида корчмара арештували кожного Українця²⁵). Тоді понад 30 українських священиків було арештовано, о. Юлія Желтвая та учителя Івана Мигалку інтерновано, багато Українців засуджено на смерть. Багатьох Маляри застрілили без жадного суду. Накінець це переслідування і сам міністер Тисо уважав несправедливим і сам постарався про те, щоб за кожду дурничку не арештували гр.-катол. духовників, учителів та селян.

Ці переслідування викликали були таку розпач серед людей, що, напр., Нижні Верещки (під галицькою границею) заявили, що вони не Українці, але „Маляри греко-католики“. Але такі випадки були тільки виїмкові і загально нарід держався сильно своєї національності і серед найтяжчих переслідувань. Це головню виказалось з кінцем 1918 р., коли організувались наші народні ради.

Так, напр., у мене явилися три Українці з Ніри, Пеніслеку й Пірічів та заявили, що вони хочуть належати до „Руської Країни“ і просили нашу Раду, щоб їм у тому ділі помогла. Скоро зорганізувались сільські народні ради і народ став тішитися надією на кращу будучність.

Задачею інших споминів буде описати велике одушевлення нашого народу, що зібрався на зборах в Сиготі, а відтак 21. січня 1919 р. в Хусті. Гарно держався наш нарід Мараморощини та Угоччини, як під час панування малярських комуністів (уряд Белі Куна), так і під час румунської окупації. Не піддався ані теророві, ані обіцянкам, але постійно домагався прилучення до решти українського Підкарпаття.

²⁴) Боротьба проти маляр. богослуження в Будапешті та домагання створити українську парохію для студентів й урядовців Українців описана в Ниві, 1911, ст. 300—303. Сам Митрополит Шептицький вислав комісію до Будапешту у цій справі. Вірні пишуть: „Ми згинемо, але не уступимо!“

²⁵) Про ці арештування гуцулів-селян говорить Улас Самчук у своїй повісті „Гори говорять“.

Це і сталося. Тепер уже перестала бути загроза малярської Літургії, що як шабля Дамокля висіла над нами з загрозою, скоріше чи пізніше, забрати від нас наш тисячорічний словянський обряд і так завдати нам останній удар для остаточного винародовлення українського Підкарпаття.

Про церковну автономію

До 1848 р. католицька віра була державною релігією. Але закон XX., виданий 1848 р. Кошутом, на бажання дебрецинської реформатської суперінтендентури, скасував цей привілей катол. Церкви і проголосив повну рівноправність релігій. Так кожне віроісповідання Мадярщини було примушене організуватися в моральну одиницю і виробити свій автономний устрій. Уже тоді повстала думка автономії і для катол. Церкви.

Ця автономія і нас Українців дуже цікавила, бо тоді всі школи та всі культурні інституції мали б свій церковний характер. Так для нас церковна автономія значила і народно-культурну організованість нашого народу. Православним Сербам і Румунам удалося здобути свою церковно-народну автономію. Цим способом вони забезпечили для себе свободу народньої культури, свободного вибору своїх єпископів і так могли поставити на чолі своїх організацій відповідних своїх людей.

Після подавлення малярської революції бл. п. Адольф Добрянський домагався повної територіяльної автономії і для Карпатських Українців у формі воєвідства. На жаль, його зусилля лишилися безуспішні, бо Москва, що помагала здушити повстання Кошута, його змагання не підперла. Тому то наші патріоти відтак бодай дорогою церковної автономії старалися забезпечити для нас якісь права в ділянці шкільництва.

Справа автономії католицької Церкви, після згоди Австрії й Мадярщини в 1867 р., стала знов актуальною, бо міністер шкільництва Йосиф Етвеш признав був права католиків до церковної автономії. В тім часі зачалася підготовча праця.

В 1868 і 1869 рр. були скликані підготовчі конгреси, які приготували справу. Так уже 26. жовтня 1870 р. зібрався

зїзд усіх делегатів катол. Церкви. Після довгих та гострих дискусій був вибраний 27-членний комітет, який мав виробити плян, що всіх вдовляв би. Та й сам комітет поділився на два табори. Конгрес прийняв плян більшости комітету, який очолював граф Аппоній. Прийнятий плян відтак 12-го липня 1871 р. був предложений цісареві Францові Йосипові, який передав його до міністерства. Він там і застряг.

На Конгресі 1871 р., в інтересі окремишньої автономної греко-католицької Церкви ревню боровся Адольф Добрянський, Євг. Попович та інші. Та їх ургування залишились без успіху.

Одиноким вислідом конгресу було те, що влада іменувала 1879 р. комітет, що мав подати свою опінію в справі правного відношення церковних та шкільних фондів до держави. Цей комітет історичними й юридичними аргументами доказав, що згадані Фонди є власністю катол. Церкви. На це цісар іменував окрему раду, що мала зайнятися розподілом доходів цих Фондів.

Але греко-католицька Церква в тій комісії не була заступлена. Хоч після умов унії нам належала повна рівноправність, все таки нам давали лиш відпадки, що лишалося.

Ревніші сини католицької Церкви постійно вимагали скликання нового автономного конгресу. Так 1897 р. зішшовся конгрес, який вислав комітет для вироблення нового пляну. Цей плян, що був готовий уже 1899 р., не дуже багато вимагав для автономії католицької Церкви в Мадярщині, бо — як говорили члени комітету — „у тому часі більше прав не можна досягнути задля ренитенції уряду“ (автономія реформатської церкви мала багато ширші права).

Правдивою причиною такої бідної автономії однак був „страх перед національними групами“. Тому цей плян хотів чим більше прав зцентралізувати, щоб тим самим дати меншу самоуправу єпархіяльним автономіям.

Про цей проект я писав у малярській греко-катол. газеті „Гирік-катол. Семле“ (дня 19. II. 1902) наступне:

„Цей проект не задовольняє наших вимог, головню з огляду на єпархіяльну автономію. Нам не потрібно такої автономії, яка не узгляднює різниці між нашим та латинським обрядом і без усякої єпархіяльної автономії нас цілковито підчиняє центральним органам. Та ж ми маємо багато таких справ, які лиш ми самі можемо полагодити, як, напр., пенсія

вдовиць по священниках, виховання священничих сиріт тощо. Крім того договором унії ми маємо такі права, яких тільки задля „автономії“ ми не можемо відректися. . . . Наші інтереси вимагають того, щоб ми були зеднані з рештою греко-католицьких епархій²⁶⁾ нашого обряду, а коли це неможливе, щоб ми дістали принайменше епархіяльну автономію. Це є найменше, що від автономного устрою очікуємо“.

Однак після довгих і завзятих дебат перемогли центральні. Їхній плян був відданий до нового редагування. На конгресі 1902 р. заступниками Мукачівської епархії були кан. о. д-р Олександр Микита та дир. о. Віктор Камінський. На жаль, між світськими делегатами греко-католическої Церкви було багато прихильників мадярської Літургії. Вони нашим делегатам не мало прикраси спричинили. Між такими делегатами ані слова не могло бути про окрему українську церковну автономію, бо більшість „наших“ делегатів склонили голову в ярмо мадярської католическої автономії.

При квестії кандидатур на єпископів, д-р Олександр Микита, глибоко-вчений канонік Мукачівської епархії, говорив про право свободного вибору українських єпископів у Мадярщині. Історичними доказами довів він до того, що наші предки, коли вони приймали унію, то застерегли собі право свободного вибору єпископа, а навіть аж до 1771 р. вибирали своїх єпископів. Але 1771 р. цесарева Марія Тереза призначила для Мукачівського єпископа маєток та платню з релігійного Фонду. Тоді епархія прийняла цей дар без усякого застереження. Тому цесарева підпорядкувала Церкву карпатських Українців цесарському привілеєві патронату.

З того однак не виходило, що епархія втратила своє право на вибір єпископа. Це право тільки завішене (спочиває) під час патронату. Д-р Олександр Микита не домагався повного права вибору єпископа для Українців у Мадярщині, тільки дорадчого права (юс консультаціум) для наших капітул. Конгрес однак і це домагання відкинув.

Коли д-р О. Микита виголосив цілком об'єктивну промову, відразу з місця піднісся Євгеній Сабов, член палати магнатів, син українського священника, предсідник Центр. Комітету греко-католическої Мадяр (що то домагалися мадярської св. Літургії) і заперечував проти назви „Українська Цер-

²⁶⁾ Т. зн. Пряшівська і румунські епархії.

ква“ („Еклезія Рутена“, „Рутен Едьгаз“). Як він виразився, в українських епархіях є і мадярські вірні, які там були і в часі закінчення Унії (що не відповідає правді, але згаданий комітет греко-католическої Мадяр постійно це виносив і голосив).

Д-р Микита вказав на те, що як ерекційна булла, так і всі рішення Апостольського Престолу називають послідовно і Пряшівську і Мукачівську епархію українськими („Діоцезіс Рутенорум ін Гунгарія“). Однак протест Є. Сабова в мадярських газетах викликав голосний осуд поведінки о. д-ра Микити, а його почали представляти як „русофіла“. А це в тодішніх часах рівнялося державній зраді.

З цього відтак розвинулася жвава полеміка. Отець В. Камінський у своїй газеті „Григ-кат. Семле“ виступив проти Є. Сабова. Д-р О. Микита ясно виказав, що маніпуляції „Комітету греко-католическої Мадяр“ мають чисто обманний характер і що мадярська Літургія це „мертво-народжене немовля“.²⁷⁾

Так закінчився останній конгрес церковної автономії. Його рішення ніколи не стали правосильними, але й так для нас автономія не принесла б жадної користі, бо тоді наші епархії були б підчинені не тільки міністерству культу, але й центральній управі мадярської церковної автономії.

Після перевороту Мукачівська консисторія відразу сформувала комітет для виготовлення пляну автономії греко-католических українських епархій (плян переважно був виготовлений д-ром Юлієм Грігашієм, професором церковного права), а відтак 1919 р. вислала свій плян Пряшівській консисторії. Але звідтам ми не дістали жадної відповіді.

Коли 1921 р. я поїхав на свято Духновича до Пряшева, між іншим я говорив там і про справу церковної автономії. Я старався вказати на важність автономії, особливо з огляду на шкільництво Українців Словаччини (якій адміністративно, хоч і безправно Пряшівщина по перевороті припала), бо тоді управа автономії мала би право й силу обороняти та підпирати українські школи на Словаччині. Крім того ми мали б організацію, яка була б у силі упорядкувати платню священників та церк. учителів. На це єпископський вікарій д-р Рус-

²⁷⁾ Виявилось, що Мадяри, хоч незаконно і насильно, все таки переперли свою справу мадяр. літургії.

скак заявив, що без єпископа²⁸⁾ єпархія в такій важній справі не могла нічого рішати. Але тепер (т. зн. 1923 р.) Пряшівська єпархія вже має свого Єпископа-Адміністратора²⁹⁾ і тому ми взялися дуже серйозно до справи виготовлення спільної церковної автономії, без якої духовне життя в одній демократичній державі майже неможливе.

Тепер ми надіємося, що питання нашої церковної автономії буде рішене в близькій будучині, і тоді бодай у церковних та церковно-шкільних справах розібемо несправедливий мур українсько-словацької границі, що розлучив брата від брата, роздробив наш маленький нарід і не дозволив нам спільно розвиватися й, у випадку потреби, оборонятися.

Автономія греко-католическої Церкви в Чехословаччині служить не тільки релігійним, але також і культурним інтересам Українців. Тому кожний свідомий Українець повинен би ревно працювати для здійснення цієї ідеї.

²⁸⁾ Пряшівським єпископом 1912 р. став д-р Степан Новак, великий „мадярон“. По приїзді Чехів, на свою руку 1. X. 1918 залишив Пряшів і перенісся до Мішколцу, а відтак до Будапешту. Помер у великій нужді 1932 р. у Будапешті, в 53 році життя. Так Мадяри віддячили йому за його „патріотизм“.

²⁹⁾ Апостольський Престіл іменував Адміністратором Пряшівської єпархії восени 1922 р. Преосв. Діонісія Нярадія, єпископа Крижевацького (Югославія). Він був Апост. Адміністратором аж до 1926 р.

До історії нашої преси

Один німецький церковний письменник говорить, що коли б Ісус і Апостоли жили тепер, то проповідували б Євангеліє не тільки словом, але і письмом, книгами й газетами.

Друковане слово має дуже сильний вплив на читача. Книгу, або газету, можемо перечитати більше разів, можемо вглибитися в її зміст і так присвоїти собі її ідеї. Газета, до якої чоловік привикне, стається його душевним кормом, без якого дуже тяжко обійтися.

Мило нам згадати, що ми вже маємо щоденну газету. Але ще більше нас тішить факт, що вона є щира та народня. Важність преси в культурнім розвитку народу ясно представляє нам історія нашої преси. Наші українські газети підняли в нас народній дух, ширили свідомість, солідарність, піднесли духовий рівень, ба, навіть і матеріально підпомагали наш нарід.

У 1850 р. в Австро-Угорщині стала виходити перша українська газета, що цікавилася долею і Карпатських Українців. Був це „Вістник для Русинів Австрійської Держави“. Він виходив у Відні від 1850 р. до 1860 р. Цей віденський „Вістник“ зачав виходити на місце львівського „Галицько-Руского Вістника“, котрий 1850 р. перестав виходити, а його редакцію перенесено до Відня.

В цій газеті часто стрічаємося з наших Духновичем, що сдушевлявся „Карпато- или Бескидо-рускою мовою“³⁰⁾ і вимагав „народної літератури“³¹⁾. В одній із своїх статей пише, що літературною нашою мовою має бути „народний наш язик в союзі с библичским“³²⁾

Із наших дописувачів був ще і „Паноніянин“ (Микола

³⁰⁾ Гл. „Вістник“, 1850, ч. 29.

³¹⁾ Гл. „Вістник“, 1850, ч. 14.

³²⁾ Гл. „Вістник“, 1850, ч. 62.

Надь) з Ужгороду, що також доматався, щоб народня мова була „украшена“ словами „литургического языка“. Він був готовий прийняти не тільки форми „биша“, „бихом“, але навіть „хорошеньке двойственное число“.³³⁾ Проти них виступали народовці, Як Турян та інші. Накінець у „Вістнику“ переміг рішучо народній напрям.

На сторінках „Вістника“ провадилася жива боротьба, яка викликала і в нас велике зацікавлення та заохотила наших людей посвятитися праці на народній ниві.

В роках 1856—1858 виходила в Будині „Церковная Газета“. Її редактором був о. Іван Раковський, а видавало її „Общество св. Стефана“. Отець І. Раковський у своїй газеті представлявся сальоновим журналістом. Свою мову старався наблизити до московської і тому його газета не могла запустити своє коріння в нашій народі.

В газеті поміщувалося церковні статті, поучення св. Отців і проповіді, як також бібліографічні й біографічні дані. Так, між іншими, там стрічаємо біографії єп. Андрея Бачинського, Івана Кутки, Гр. Тарковича, єп. Алексія Повчія, Мих. Лучкая, Вас. Довговича і т. д. Сама газета живо цікавилася життям Галичини, і тому поміщувала багато дописів звідтам.

З кінцем першої половини 1858 р. „Церковная Газета“ перестала виходити,³⁴⁾ а на її місце 22. липня того ж року о. Раковський почав видавати „Церковний Вістник для Русинів Австрійської Держави“, котрий у першій своїй числі заявив, що „прежде ми старались писать по формам великорусского языка, ныне же хотим писать по нашему обласному наречію“. Тому то редактор і подає в тім числі свої „воззріння по части языка і правописанія“.³⁵⁾

Як о. Раковський пише до Якова Головацького дня 13. липня 1858 р., робив він це з наказу Генерального Губернаторства. Він відмовився був від редакції, коли дістав цей наказ, але відтак Обласна Рада внутрішніх справ примусила

³³⁾ Гл. „Вістник“, 1851, ч. 113-14.

³⁴⁾ о. Іван Раковський, який був перекладачем „Вістника Державних Законів“, стояв під впливом православного духовника княгині Александри Павловни, В. М. Войтковського. Спочатку Войтковський поправляв переклади законів Раковського. Опісля сильно вплинув на нього, що Раковський став великим прихильником літературної єдності з Росією. Тому то він постановив писати „по руски“, без огляду на те, чи його розуміли, чи ні.

³⁵⁾ Гл. „Церковний Вістник“, 1858, ч. 1.

його продовжувати редагування газети. „Задача трудна, — пише о. Раковський — но нельзя непокориться судьбі“.³⁶⁾

Мова газети однак мало що змінилася. Навіть дух газети був часом противний принципам Католицької Церкви. Так „Церковний Вістник“ не довго виходив і вже з 10 числом він упав. Монах Терлецький писав про „Церковну Газету“ і „Вістник“, що з них так і „віяло духом православія і благорасположенія ко Росії“.³⁷⁾

Вже в липні 1857 р. Управа Т-ва Св. Стефана відмовила допомоги о. Раковському на його газету. Тоді якийсь час підпирав його єп. Василь Попович. Але і це багато не помогло. Число передплатників постійно падало, а вкінці й сама газета перестала виходити.³⁸⁾

Як у „Церковній Газеті“, так і в „Церковному Вістнику“ дописували всі наші тодішні письменники: Маркош, Мондок, Гомичко, А. Попович, А. Духнович, І. Силвай, Сабад, Яромись, Рошкович та інші. Коли о. Раковський перестав видавати газету, він просив Я. Головацького, щоб той видавав у Львові подібну газету. Тоді на Підкарпатті не було української друкарні, а була вона тільки в Будині, Відні й Львові.

В Галичині в тих часах стала скоро розвиватися народня свідомість та духове життя. Народній дух та народня література пішли скорими кроками вперед, головні після того, як 1858 р. митрополит Литвинович видав Пастирського Листа з відозвою до духовенства, щоб воно „уживало в церковних проповідях і при науці релігії виключно народню, а не церковно-словянську мову, яка для народа мало зрозуміла“.

³⁶⁾ Гл. Студинський, Кореспонденція Я. Головацького, Львів, 1905, стор. 389.

³⁷⁾ Гл. Терлецький, „Угорська Русь“, стор. 26. Більшістю Раковський поміщав у своїх газетах передруки із „Творенія св. Отцев“, Москва 1850, або статті із „Воскресное Чтеніє“, Київ 1854-55 і тому под.

³⁸⁾ Наскільки Раковський був упертий, видно з того, що він зі своєї „русскости“ не попустив, хоч передплатники один за другим відпадали. Він „писав для народа“, як сам говорив, але, на жаль, не хотів „знизитися“ до народу і його мови. Він мріяв тільки про одне, запровадити московську мову до літератури на Карп. Україні, хоч життя показувало щось інше. Про це пізніше писав „Світ“, ч. 33, 1869 р.: „Всі народности в Малярщині, навіть і погорджені Жиди, мають свої культурні інституції для свого народу. Тільки ми не маємо нічого для нашого „простого“ народу, а хочемо славитися літературою, яка нашому народові ніяк недоступна. З літератури ми робимо монополію, задержаний тільки для кількох осіб, а нарід лишаємо там, де і перед тим — у темряві“.

Тому то у Львові й у Відні напрям „обєдїненїя“ не мав жадної симпатїї. Це однак на Підкарпатті викликало культурний частїй.

Рух у культурному житті відтак знов викликало „Общество св. Василя Великого“, яке було затверджене урядом 1864 р. В цїм товаристві групувалася наша молодь, що хотїла працювати для свого народу. Тодї вже була й українська друкарня Карла Егера в Ужгороді, де був видрукований 1864 р. перший „Мїсящеслов на 1865 рок“.

Першою українською газетою, друкованою на Підкарпатті, був „Світ“. Видавало його „Об-во св. Василя“ між 1867—1871 рр. Редакторами були професори гїмназїї в Ужгороді: Юрїй Ігнатко, Кирило Сабов та Віктор Кимак. „Світ“ виходив тижнево, в четвер. Він подавав статті з життя релїгійного, історичного, етнографічного й господарського. Оповідання, якї в нїм появлялися, це бїльшістю були передруки від Пушкіна, Тургєнєва, Гоголя та інших. В газеті були поміщені й протоколи засїдань Общества.

До „Світа“ дописували: Раковський, Андрїй Попович, Сильвай, Кралицький, Павлович, Рошкович, Ханат, Котрадов, Добрянський, Злоцький, Рубїй, Азарїй, Валковський, Мондок, Віктор Гебей, Дешко й ін.

Словом, досить багато сил зібрав коло себе „Світ“ і зачався рух на культурнім і господарським полі. Збирали вже гроші на „Народній Дїм“, на українську друкарню, на стипендїї для студентів і т. п.

З відповідей на напади малярської преси ясно виглядає, що газета була під бачним наглядом „властей“, головнo від 1870 р. Мова „Світу“ була мїшанина церковщини, російщини, з малою домїшкою народньої. Проти цієї мїшанини виступали декотрі дописувачі. Часом однак ми знаходимо і чистий народній діалект. Головнo легким, народнім стилем писані етнографічні статті Теодозїя Злоцького.

Однак „Світові“ не удалося розігріти ширший загаль, хоч він був одинокою газетою в тїм часі. Число передплатників не було достаточне, а й ті платили неточно.

Дня 2. лютого 1871 р., ізза „несогласїя і раздвоєнїя Общества“, виділ увільнив від редакторства В. Кимака і назначив новим редактором о. Віктора Гебея. Ім'я газети перемїнили на „Новий Світ“.

Вже в першїм числі новий редактор обїцяє писати так,

щоби „содержанїе наших статей било всегда легко сrozumительным“ і додає, що „волїють нас висміяти граматики, як не розумїти люде“. Так мова „Нового Світа“ стала щораз бїльше наближатися до народньої, як того в своїх статтях домагалися передплатники.

Замїтна стаття в чч. 2, 3 і 4 „Нового Світу“, в якій хтось під „-о-“ пише, що „в нас один только одломок образованих мужей судить нужным пользоваться... языком российской литературы, але простий народ, а также і незмірно бoльша часть інтеллигенції нашей отнюд не желает того... Жалоби, прибывающіе ізо всіх сторон мукачевской епархїи относительно подвопросного дїла могут убїдити (переконати — пояснення наше) нас о том совершенно... Почтоби нам откаться своего і повернутися раболїпно (по-рабськи — пояснення наше) к чужему, хотя би і сродственному?“

Автор статті далї вказує на багатство і красу нашої народньої мови і виводить: „Оставим ми вишепомянутим соплеменникам нашим (т. зн. Москалям — зам. наша) слова их татарскїя і все то, что позаимствовали они из французского і немецкого языков...“. Накїнець автор домагається придержуватися в стилі народнього говору, бо „у нас, на жаль, мало кто пишет правильно“.

Писалося і бїльше разів на сторїнках „Нового Світу“ про потребу народньої мови, але, на жаль, самі автори не могли визволитися з „оков“ свого „язичїя“. Вони самі бачили, що читачі назагал будуть їх тяжко розумїти, тому часто в дужках давали пояснення по-малярськи. Чим далї, тим усе бїльше. Так мова, що не набирала свїжости й сили з народнього говору, поступенно набиралася маляризмів. У дальших роках уже не йде мова про напрям, але ведеться боротьба про саме існування. Частїше й частїше газета жалується, що сини українських родин не говорять по-українськи, що перемїнюють свої українські імена на малярські, що по школах перестали вчити по-українськи, і т. д. Незабаром і голос скарги зачав замовкати. Замість народніх кривд зачали подавати науки з „естествознанїя“ (природознавства, зам. наша), „Словарь для великих і малих“, і т. п.

В 50-ому числі з 1872 р. редактор „Нового Світу“ зајавив, що на 1873 р. не може прийняти „редигованья газети“, бо, як він говорить, „ни откуда никакой интересности, какби каждый из нас в болїзни егоизма страдал“.

Тут мусимо замітити, що в 1867 р. виходила перша педагогічна українська газета „Учитель“, і то під редакцією професора ужгородської учительської семінарії Андрія Ріпаєва. Вийшло однак тільки 26 чисел. Газета писана тяжким, не-народнім „язичієм“. Уже в 8-ім числі редактор жалується, що „Учитель пришел к своим и свои его не приняли“.

1871 р. почала виходити й перша гумористична газета „Сова“, редактором якої став (після звільнення від редакції „Світу“) В. Кимак. Але „Сова“ появлялася лиш короткий час. Вона виступала головно проти „мадяронства“ єпископа Стефана Панковича і його прихильників.

Після того, як 1873 р. перестав виходити „Новий Світ“, о. Микола Гомічко оснував нову газету „Карпат“, що її видавав аж до своєї смерті, т. зн. до 1886 р. „Карпат“ був органом „Епархіального Правительства“ і „Об-ва св. Василя“. Він виходив „ежеседмично в понеділок“ (пізніше в неділю).

В редагуванні газети о. Гомічкові помагав у великій мірі його брат Олександр, що писав дуже багато повчальних статей з обсягу загальних знань. Часто стрічаємо в „Карпаті“ імена Павловича, Михайла Маркоша, Уріїла Метеора (Силвая) й ін. Мова газети тяжка, невироблена, з довгими реченнями, повна мадяризмів та церковно-словянщини. Дух газети коротко можна так схарактеризувати: „Постійне зближення до мадярської орієнтації“.

В „Карпаті“ дуже часто подибуємо вислови, як напр.: „Русини иміют полную свободу“, „никто не утискает либо угнетает наш язык, наши обычаи, нашу народность“, „ежели направлений к общему образованию дух требует, чтоб наши діти изучались мадярскому языку: в том еще нїт напора ни удавления“ (30. XII. 1884).

В тїм самїм числі „Карпат“ пише: „От Галичини і Россїи отлучают нас не только Карпатскія горы, но особенно и от почти 1000 годов законно корона св. Стефана. Ми должны приближаться к ближайшему нам отечественному народу, иміющему в руках власть і могущество“. А проти цих ре-зигнацій ніхто не посмів виступити.

В останніх трьох роках „Карпат“ зачав уже поміщати і мадярські статті, а то чим далі, тим більше. Так „Карпат“ також не задовільнив бажання народу.

Тому 26. вересня 1885 р. став виходити інший, чистішого

напрямку журнал „Листок“, редагований о. Євгеном Фенциком. Як причину появи своєї газети подає о. Фенцик сумну дійсність, коли „наш народ в упадку і приближается к гибели“. Тому він обіцяє „обяснити діло і искати лікарства для одстраненія того зла“.³⁹⁾

„Листок“ виходив два рази на місяць, а його редактором був аж до самої смерті о. Фенцик. По його смерті, т. є 5. XII., я ще був видав одно число „Листка“, а на тїм „Листок“ і перестав виходити.

„Листок“ приносив статті богословського й історичного змісту, церк. проповіді, повісті, поезії, дописи і ін. Наш обряд виясняв сам редактор і то дуже ясно і одушевлено. Головно до історії нашого народу „Листок“ подав дуже цінний матеріал. Співробітниками „Листка“ були: А. Кралицький, Уріїл Метеор (Силвай), П. Чучка, А. Павлович, А. Митрак і ін. Але найбільше працював таки сам Фенцик.

Мова „Листка“, хоч ще все не могла визволитися з ярма московських граматичних форм, усе таки була багато чистіша і модерніша від „Карпата“. Нераз на сторінках „Листка“ знаходимо твердження народнього напрямку в письменстві. Головно у „Додатку ко Листку“, що його зачав він видавати 1891 р. для народу, пише о. Фенцик легкою, народньою мовою.

Але головний напрям газети „обединить все русскіе народы“ відчужив від себе нарід. Сам Фенцик признає, що його газета удержується тільки „любителями русскаго слова“. Так 1903 р. „Листок“ мав тільки 25 передплатників.

Коли 1892 р. Мукачівським єпископом став Юлій Фірцак, тоді надії українських народовців дуже піднеслися. Відразу взялися до праці, збирали всі свої сили та відновили підупале „Общество св. Василя Великого“, що від 70-их років проявляло своє життя тільки видаванням „Місяцеслова“.

Вже на першій засіданні „О-ва“ рішено видавати газету для народу, писану народньою мовою, бо кожний знав, що до душі винародовленої інтелігенції вже годі заговорити українською газетою. Так зродилася перша наша народня газета „Наука“, що 1897 р. почала виходити як орган воскреслого „О-ва св. Василя“. Першим її редактором став о. Юлій Чучка, тодішній віцеректор духовної семінарії.

³⁹⁾ Гл. „Листок“, 1885, ч. 1.

Пильно йому помагали священники: Евменій Сабов, Петро Гебей, Юрій Жаткович, Емануїл Рошкович, д-р Василь Гаджега, Василь Матяцков, Іриней Легеза, Юлій Станканинець, Іван Мигалка (вчитель), Віктор Легеза, Іван Гошук, Михайло Немет, Августин Волошин і ін.

Статті „Науки“ переважно були релігійного і повчального змісту. Дописувачі збирали народній фолклор і так вказували вони на красу рідного слова. Правда, що на початку не було ясно виробленої граматичної форми, але кожний писав, як умів. Вже в першій році свого існування „Наука“ почала збирати фонди на українську друкарню, яку вдалося набути 1899 р. Вона стала основою теперішньої „Унію“. Коли відтак о. Чучка виїхав до Америки, тимчасово газету редагував о. Волошин, а від 6. червня 1901 р. редагування перебрав о. д-р В. Гаджега. Від жовтня 1903 р. редакцію перебрав знов о. А. Волошин.

До кінця 1903 р. „Наука“ виходила раз на два тижні, а від січня 1904 р. стала тижневиком. Крім цього ред. „Науки“ видавала і „Слово Божіє“, вибір церковних проповідей, які видавав о. Петро Гебей.

Для народу видавав о. А. Волошин „Поучительное Чтеніє“, що виходило місячно окремими книжочками. Так „Наука“ з року на рік зростала. Довкола себе зібрала вона значне число народолюбців, які хотіли за всяку ціну дістатися до душі народу і зацікавити простолюддя писаним словом. Це їй і вдалося, бо відтак ми часто стрічаємо в „Науці“ статті і простих селян, як напр., А. Сивак з Видрані, М. Біша, Ф. Біша й І. Демян з Вереських, М. Деяк з Салдобоша, І. Юрик та І. Стецьо з Буковця, М. Скубенич з Перечина й ін.

Мова „Науки“ та її народовецька орієнтація постійно розвивалися. Так 1904 р. в ч. 19. один дописувач писав про галицьких Українців: „Поляки постаралися, що австрійське міністерство завело у руських школах фонетику“ і „недавно видумали для себе нове названіє: Украинци“. На це вже в 20-ім числі (26. травня 1904) дістав вияснення, що між Поляками й Українцями здавен-давна ведеться національна боротьба, що назва „Українець“ не нова, а відтак говорить редактор: „Ви маєте знати, же велика єсть розлука между народом великорусским и малоруским. То я не маю (мушу — з. н.) доказувати, то доказує білий світ. То уже давно доказала исторія“. Сам редактор до часу висказався проти фо-

нетики, але рівночасно вимагав „по народному говорити и писати“. Підкреслив і те, що тоді, коли інтелігенція забуває своє рідне слово, нам не в гадці боротися за правопис.

У 9. ч. з дня 5. II. 1907, один читач домагається „писати чистим, живим, щиронародним языком“. Редактор додає: „Кто внимательно читает »Науку«, тот может видеть, что редакция »Науки« сознательно (свѣдомо) приближается к народному языку, к малоруському етимологическому правопису“. Того самого року редактор, відписуючи одному молодому письменникові⁴⁰-, говорить: „И тому радуюся, же наша люба молодежь дойшла до того пересвѣдченія, которое і я од давна повторяю, что не треба нам великорусщины, но нужно нам писать по нашему милому малоруському языку“.

Від 1907 р. правопис „Науки“ вже легший, немає в ньому неприродних форм, закінчення. Так „Наука“ вже пише: видів (не „виділ“), мала (не „малая“), руський (не „русский“, або „русий“), і т. д.

„Наука“ не тільки своєю мовою була широко народньою, але також і під соціалним поглядом. Вона велику вагу клала на основи читалень, кооператив, домагалася для селянства землі, ширила знання господарства, і т. д.

Закон Апонія, вповні впроваджений у життя 1907 р., для нас приніс сумні наслідки⁴¹). Школи стали інституціями насильної мадяризації. Число українських шкіл в 1910 р. було тільки 18 (з понад 450 церковних шкіл — з. н.). Наслідки цієї сильної мадяризації відчула і наша література. Багато з нашої інтелігенції відмовилося передплачувати „руську газету“. Свідоміші передплачували на ім'я котрогось селянина.

Коли вже адміністрація мусіла скрахувати і з „Наукою“, тоді редактор о. А. Волошин перебрав видавництво сам на себе. Щоб оживити газету, видавав додаток „Село“, яке подавало ілюстровані статті релігійного, географічного, етнографічного, історичного, природничого та господарського

⁴⁰) Гл. „Наука“, 1907, ч. 49.

⁴¹) Закон Апонія, прийнятий ще 1902 р., рішав, що на території Мадярщини дозволені тільки мадярські школи; касував кирилицю та вводив навчання релігії по-мадярськи у наших школах. Одинокі приватні школи могли вчити катехизму по-українськи. По церковних школах могли вчити, як і по приватних, але вчителі не діставали державної платні. Більшість учителів підчинилася законові Апонія. 18 учителів радше зріклися платні, ніж мали відмовитися від своєї народної школи.

змісту. Але оптимізм редактора і надія на поміч ревніших патріотів завели його в довги.

В 1912 і 1913 році автор видавав „Науку“ тільки місячно, ілюстрованими брошурками. В 1914 р. „Наука“ виходила як орган „Християнського Народного Братства“ (по 32 стор.). Її редактором став о. Віктор Желтвай. Цією дешевою брошурою ми намагалися ввійти між нарід і так ширити наш дух, наше слово та нашу букву. Світова заверюха нам вирвала з рук перо.

Тоді о. А. Волошин зачав видавати „Книжочки Читальні“, з яких вийшло тільки чотири: „Фабіоля“ (А. Волошин), „Наша Правда“ (д-р Ю. Шуба), „Пантелеймон“ (А. Яцкович) та „Проти П'яньства“ (І. Мигалка). 1916 р. виходила газета для дітей „Світло“ під редакцією о. Теофана Скиби.

У 1918 році ми знову обновили видавання „Науки“. Хоч тодішні власті нам не дозволили видавати газету, то ми її видавали тижнево, у брошурковій формі, під різними назвами („Церков“, „Народ“, „Епархія“ і т. д.). Від 5. VI. 1918 таки зачала вже виходити „Наука“. Головним її редактором був о. А. Волошин, помічником редактора Еміліян Бокшай, а відповідальним редактором В. Желтвай.

З 1. січня 1919 р. „Наука“ змінила назву на „Руська Країна“ і як така стала працювати для політичної організації нашого краю. З приходом Чехів о. А. Волошин привернув газеті назву „Наука“, яку до кінця 1921 р. видавала „Унія“. З причини „йорчика“ повстало непорозуміння між „Унією“ та редактором, тому редактор з 1922 р. почав на свою руку видавати газету, яку назвав „Свобода“. Від 1923 р. матеріальну сторону „Свободи“ покриває Т-во „Культура“. Так „Свобода“ стала незалежною політичною газетою, яка підпирає християнський і народний напрям політики.

Зараз після оснування „Науки“ (1897) мадярське міністерство хліборобства почало видавати газету народно-господарського характеру „Неділя“. На щастя „Неділя“ дістала в особі учителя Михайла Врабеля, вихованого в ужгородській учительській семінарії, чесного редактора, що любив своє і вів газету в народньому дусі. Мова „Неділі“ була досить чиста і народня.

У 1916 р., коли цілком скасовано кирилицю по школах, „Неділя“ стала появлятися мадярською фонетикою. Але не

довго вона так виходила. Вже в 1918 році міністерство перестало давати свою допомогу і „Неділя“ перестала виходити.

Відколи нас прилучено до Чехословаччини, наша преса сильно зросла. Доказом здорового поступу нашої преси є факт, що вже четвертий рік маємо свій щоденник, „Русин“. Крім нього на Підкарпатті виходять ще такі політичні газети:

„Руська Нива“, орган хліборобської партії. Редактор д-р Михайло Брашайко. Вона основана 1920 р. і пише легким, народнім стилем.

„Вперед“, орган соціал-демократичної партії, оснований також 1920 р. покійним о. Євгеном Пузою. Тепер її редактором є С. Клочурак. Пише по-народньому.

„Карпаторусский Вестник“, орган „Земледільського Союзу“, оснований д-ром Й. Камінським. Спочатку мова була народня, але відколи д-р Камінський побратався з Гагатком, мова звертається в московську сторону.

„Село“, урядова газета селянсько-республіканської партії в Мукачеві. Тепер під впливом галицьких москвофілів.

„Русская Земля“, ужгородський тижневик галицьких москвофілів, ширитель православ'я, редактор І. Цурканович, буковинський москвофіл.

Крім політичних, слава Богу, маємо вже більше фахових газет:

„Благовістник“, духовна газета, основана 1921 р. проти схизматичської агітації. Видає о. А. Волошин, редактор о. Е. Бокшай. Мова чисто народня.

„Учитель“, педагогічний журнал, місячник. Редагує Северин Бочек. З наукового боку поміщує цінні статті. Мова чисто народня.

„Віночок“, ілюстрований місячник для молоді. Редагує д-р І. Панькевич. Він збирає скарби народньої усної словесности. Мова легка, народня.

„Зоря“, двотижневик просвітніх рад. Редагує К. Коханий, урядник Шкільного Відділу.

„Наш Рідний Край“, місячник для дітей. Редактор А. Маркуш, містить народні казки, оповідання, описи, пісні, поезії, загадки і т. п. Мова чисто народня.

„Народна Школа“, орган москвофільського „Товариства Учителів Подк. Руси“. Редактор А. Анталовський, що служить утопіям галицьких „руських“. Часом появляються статті народньою мовою.

Ця коротенька історія нашої преси доказує, що газета є дуже важним фактором народнього життя. Газета є свідком сучасности, вона є трубою народнього генія, що будить зі сну своїх синів, вона є вогнищем ідей і осередком солідарности. Історія нашої преси далі доказує, що для газет потрібна свобода.

Боротьба за кирилицю

Мадярська імперіялістична політика хотіла використати світову війну для цілковитого змадяризування меншин. Цю свою політику почала вона від найслабшого, півміліонного українського народу Підкарпаття.

Так уже 1914 р. міністерство видало розпорядок, яким навчання української мови було дозволене по церковних школах тільки від 3. до 5. класи. В державних школах навчання української мови було цілком скасоване. Розпорядком міністра графа Апонія навіть наука релігії у вищих класах мала бути по-мадярськи.

Мадярський уряд добре знав, що кирилиця найсильніше хоронить традиції слов'янської культури й вяже карпатських Українців з їхніми закарпатськими братами, тому він рішив усунути кирилицю не тільки зі шкіл, але навіть з церков. Виглядає, що міністерство не рахувалося з труднощами цієї вівісекції. Референтом цього пляну був граф Куно Клебелсберг, якій опирався на поради пражського єпископа д-ра Стефана Новака та будапештського греко-католич. пароха Еміліяна Меллеша. Але вони або не знали історії боротьби за кирилицю в Галичині і на Підкарпатті, або не хотіли рахуватися з історичними досвідами, або думали, що наш нарід настільки вже ослаблений, що не здобудеться на спротив.

Треба нам знати, що в 30-их роках минулого століття в Галичині Поляки порушували справу реформи українського письма і хотіли завести латинську азбуку навіть до церковних книг. Але українська греко-католицька Церква проти цього енергійно спротивилася і з поміччю Апостольського Престола вдалося їй відбити напад Поляків.

На Підкарпатті ще у 80-их роках роблено спроби введення латинки, але без успіху. Перший український молитовник видрукований латинськими буквами, видав о. Микола Чома, капелян кошицької греко-католицької парохії.

Міністерський предсідник Десидерій Банфі 1898 р. візав Мукачівський Ординаріят, щоб він старався ввести латинку. Управителем єпископської канцелярії тоді був канонік о. д-р А. Микита. Він на основі еляборату о. А. Волошина відповів Банфієві, що реформа кирилиці не така то вже легка справа, бо вона має за собою тисячорічну традицію. Крім того усунення кирилиці з церковних книг викликало б небажані наслідки, з можливістю схизми включно.

На це мадярський уряд застосував іншу тактику. Він усунув цілковито з державних шкіл українську мову. Інспектори вимагали від учителів церковних шкіл такого самого пляну науки, як і в державних школах, тому ці почали науку латинкою, а українське письмо відсунули аж на 3-ій рік навчання. Ревніші патріоти вчили кирилицю вже від 2. класу.

Таким способом більшість Українців не знала кирилиці. Для них уже треба було видавати молитовники латинкою. Так 1890 р. був видрукований „Ангел Хоронитель“, зложений о. Е. Сабовом.

Але усунення кирилиці не допомогло мадяризації, зате прискорило воно словакізацію. Карпатський Українець не вмів читати кирилиці, але вивчився латинку, тому брався за словацьку газету і книжку. Цьому можемо приписати великий успіх словакізації в останніх 30 роках. Від 1870 до 1900 понад 160 українських сіл зісловаччилося.

На це я і вказав в одній статті проти насильного впровадження латинки до української мови, в ужгородській газеті „Григ.-кат. Семле“.

Уже в зимі 1915 р. приходили до нас вісті, що міністерство хоче цілком знести кирилицю. На день 1. червня 1915 р. міністер скликав конференцію, в якій брали участь острогомський Примас Чернох і всі греко-католицькі єпископи. Рішено завести латинку до українських підручників, молитовників і церковних книг, і то на підставі мадярської фонетики. Рішено також зложити дві комісії, одну для ревізії азбуки, а другу для перероблення церковних книг.

До комітету азбуки мукачівська єпархія вислала о. А. Волошина. Ця комісія мала тільки одне засідання у державного секретаря гр. Куна Клебелсберга, в Будапешті, дня 15. червня 1915. В цю комісію входили: проф. слав. д-р Оскар Асбот, проф. д-р Мелих, проф. А. Бонкало, з Пряшева о. Ст. Семан, а з Ужгороду о. А. Волошин.

Перед засіданням я відвідав проф. Асбота, щоб дістати якісь інформації. Асбота, як філолога цікавило питання, як правління бажає примінити мадярську транскрипцію в українській мові, бо й, на його думку, мадярська фонетика була цілком невідповідна. Так ми порозумілися, що проф. Асбот принесе І. т. Ягічевої енциклопедії, де вяснюється питання словянських азбук.

Одначе перед самим засіданням гр. Клебелсберг покликав проф. Асбота на послухання і заявив йому, що міністерство не бажає научного викладу про азбуку тільки хоче накинати Українцям мадярську азбуку. Тому Асбот не приніс зі собою енциклопедії Ягіча, а мені особисто сказав, що на таке підступне діло не згодиться, а на засіданні він не скаже ні слова.

Коли відтак ми зішлися у Клебелсберга на засідання, я закріпив, що перед кожним членом комітету находився плян „Для переписання кирилических (старословянських) букв по мадярській фонетичі“. Цей плян виготовив о. д-р Стефан Семан (горрібіле дікту!). Плян був цілком абсурдним та кпинами з усіх наукових засад.

Тому то я відразу став нападати на реформу з наукового боку. Правда, що Клебелсберг знав, що я не є прихильником реформи, тому старався мене навіть не допускати до слова. На його думку, комітет мав тільки технічно перевести рішення конференції з дня 1. червня 1915 р. Коли я однак заявив, що інакше я буду змушений залишити салю, мене допустив до слова. Тоді я предложив свій еляборат, в якому я домагався, щоб реформа не відносилася взагалі до церковних книг і щоб латинка для української мови була научно встановлена, в дусі словянської мови, як це було в інших Словян. З історії кирилиці я вказав на те, що кирилицею правопис дуже легкий, і що мадярською фонетикою український текст годі писати. Головно я осудив уживання в українським подвійних мадярських приголосних.

Само собою розуміється, що комісія мій проєкт відкинула. Також не був прийнятий проєкт проф. Асбота реорганізувати комісію та доповнити її славістами, що розуміються на вимові української мови.

А тим часом до єпархії вже прийшло розпорядження міністерства, що й церковні книги мають бути переписані мадярською фонетикою, а їхній текст має бути перероблений

відповідно до „патріотичних“ цілей цілої акції. Заразом були залучені й елаборати, на основі яких кожна книга мала бути перероблена. Ці елаборати виробив цілком певно о. Еміліян Меллеш.

З тих реформ, якими мадярська влада хотіла відокремити нас від решти українського обряду, згадаю тільки кілька: Празники св. Кирила і Методія, як і Покрови скасували, бо вони мають „славянсько-народну закраску“. Впровадити відправи Святих з мадярської королівської династії Арпадів. Не вживати слова „цар“. Наш обряд не називати „руським“, і т. д.

Для перегляду цих плянів мукачівський Єпископ Антоній Папп вислав комісію, до якої входили: о. Петро Гебей, д-р Симеон Сабов, д-р Юрій Шуба та о. А. Волошин. Ми відразу бачили, що мусимо енергійно поставитися проти цієї насильної акції. Ми поділили між собою працю. Кожний із нас відповів на одну частину проектів. Відтак всі спільно ми склали обширне пропозиції до Риму, звідки ми просили оборони проти таких небезпечних експериментів. Наш меморіал особисто передав Апостольському Нунцієві у Відні кан. д-р Ю. Шуба, дня 22. червня 1915.

Після цього міністер скликав представників всіх трьох єпархій (Пряшівської, Гайдудорозької та Мукачівської) на 5. серпня 1915 до Будапешту. Предсідником був сам Примас д-р Іван Чернох. Присутніми були мукачівський Єпископ А. Папп, пряшівський Єпископ С. Новак, але гайдудорозький Єпископ С. Міклошій не прийшов. Відтак від мукачівської єпархії були ще чотири делегати: кан. Гебей, кан. Сабов, кан. Шуба і о. Волошин. Від пряшівської єпархії делегатами були: д-р Микола Руснак, о. Іван Кизак, д-р Стефан Семан і д-р Симон Смандрай. Від гайдудорозької єпархії: о. Е. Меллеш та о. Е. Баняй.

Засідання відкрив промовою Примас, в якій вказав на потребу скріплення релігійної єдності, для якої греко-католицьке духовенство мусить принести навіть і жертви. Згадував на небезпеку „державної зради“. Говорив, що кирилиця може бути отруєю і дорогою до схизми.

З делегатів перший заговорив о. Волошин. Він вказав на те, що латинка не надається для української мови, головне за мадярською транскрипцією. Запротестував проти рішень азбучної комісії, бо вони противляться науковим принципам.

Висловив своє підозріння, що „пан Примас“ не є вірно поінформований щодо цілої справи, бо інакше вже від самого початку був би відкинув своє посередництво. Обвиняв тих греко-католиків (думав Меллеша і тов.), які інформували уряд, що з нашим народом і нашою мовою можна пускатися в таку погану гру, на яку в історії нема прикладів. Турки не наклали своєї азбуки своїм підданам Грекам, ні Слов'янам, й Москалі лишали Поляків та Німців з їх власною азбукою. Вказав на те, що за один день не можна створити нову азбуку, бо вона вимагає еволюції. Не те важне, щоб Українець писав іншими буквами, але те, щоб релігійний дух був поглиблений, щоб мова була чиста, народня, щоб українському народові дати свою народню літературу, а тоді народ не буде сягати по великоруську, схизматиську.

Далі вказував на небезпеки, які грозять ізза такої реформи і на кінець запитав: „Куї продест?“ (Кому на користь?). Бо ця реформа не була б ні на користь Церкви, ні для народу, ні для держави. Свою промову докінчив цими словами: „Відкликаюся до розсудливості Вашої Еміненції і до заявленої Вами любові до нашого українського народу, як також апелую до чесноти совісті всіх членів засідання і пропоную, щоб комісія взагалі відкинула питання реформи церковних книг, як недоцільне та щоб ця комісія повідомила міністерство, що зміни в церковних книгах можуть настати тільки за дозволом Апостольського Престолу“.

По цій промові, як опарений, встав Е. Меллеш і напав на о. А. Волошина, що цей „образив і першого священика Мадярщини“. Отець А. Волошин, цілком заслужено, відповів йому, але предсідник Примас відібрав йому голос. Тоді розгорілася сильна дебата.

Проти реформи рішуче виступив і сам Єпископ А. Папп. Він обвинив пряшівського єпископа С. Новака за його нещирість. Говорили ще каноніки Гебей і д-р Сабов; вони вказували на труднощі реформи, як також на суперечність з церковним правом. Із Пряшівчан говорив тільки о. Кизак, що не хотів прямо виступити проти свого єпископа (Новака) і тому тільки відкликався на приклад Духновича⁴²) та на традиції українського народу.

⁴²) Отець А. Духнович, канонік пряшівської капітули, був одиницький, що сміло підніс свій голос проти мадяризації в другій половині XIX. ст. Його клич був: „Ви мадяризуєте, ви стараетесь зме-“

Коли однак кан. д-р Ю. Шуба заявив, що Апостольський Нунцій пообіцяв „імпонере сіленціом“ (наложити мовчання у справі реформи церковних книг), тоді комісія далі і не радилася, але розійшлася без успіху, щоб відтак ніколи більше не сходитися.

Після цієї невдачі уряд змінив тактику. Він уже не вів переговорів з комісіями, чи консисторіями, але почав натискувати на самих єпископів. Пряшівський єпископ д-р Стефан Новак⁴³⁾ скоро уступив і ще того самого року (1915) заборонив у церковних школах пряшівської єпархії уживати підручники, катехізми та біблії, друковані кирилицею. Але мукачівський єпископ Антоній Папп і надалі вірно обороняв інтереси своїх вірних, а в довгих відповідях міністерству пояснював і надалі недоцільність і небезпеку цієї реформи⁴⁴⁾.

На це головні будапештські газети, як би на чийсь наказ, почали сильно нападати на Ужгород, на ужгородських професорів та консисторію, що вони є ворогами „поступового патріотизму“. Так уже 10. жовтня 1915 р. „Пешті Гірлоп“ помістив статтю „Сумерк кирилиці!“ („А цїрїл бету олконьо“), в якій хвалить пряшівського єпископа Новака, що не чекав на те, що зробить друга єпархія (т. зн. мукачівська), ані на дозвіл церковної влади (т. зн. Риму), з готовістю видав заборону кирилиці по всіх школах своєї єпархії. Тому газета радить і мукачівському єпископові Паппові зробити те саме. Крім того вимагає, щоб і господарська газета „Неділя“, яку видавало міністерство хліборобства, була друкована латинкою. Стаття кінчиться: „Таким способом можна би зробити з руського простака чоловіка, який до цього часу тільки животіє, як скотина“.

15. січня 1916 знову „Будапешті Гірлоп“ напав на нашого єпископа у статті „Азбука ужгородського єпископа“. Стаття критикує та осуджує становище мукачівського єпископа, який не хоче прийняти мадярської азбуки, але домагається „якоїсь іншої латинської азбуки, яка була б тільки копією неадекватної кирилиці й утримувала б її дух“. В Ужгороді, пише далі газета, хотять поставити тільки міст між

сти наш нарід з лица землі, та даремна ваша праця. Проти вашої волі та проти вашого насилля, я Русин був, єсьм і буду!“ За це він був Мадярами арештований, як якийсь злочинець.

⁴³⁾ Про мадярський дух єп. Новака — гл. замітку 28.

⁴⁴⁾ Всі ці наукові сляборати приготував для єпископа о. А. Волошин.

латинкою і кирилицею, щоб легше їм було назад завернути на кирилицю. Стаття домагається, щоб влада сильніше натиснула на мукачівського єпископа і щоб видавала „Неділю“ мадярською фонетикою.

Та сама газета дня 23. січня 1916 р. писала:

„В нашій батьківщині є одна нація, що начисляє 300,000 (?) душ, яка у цих воєнних обставинах заслуговує на нашу увагу. Це Русини... Народом вони перестали називати себе, але вважають себе вже Мадярами. Вони не мають жадних політичних аспірацій ані в українськїм, ані в російськїм напрямі. Їх інтелігенція настільки вже змадяризувалася, що вже не вміє по-українськи й говорити“. Стаття й далі називає кирилицю „сильним помостом до москалізму“. До небес вихвалює єпископа Новака, а навпаки, гостро нападає на єп. Паппа за те, що „віддалює справу та розриває єдність з Пряшівчанами“⁴⁵⁾. Тому домагається, щоб і в мукачівській єпархії завели чим скоріше реформу букв.

У міжчасі Ужгородська Комісія Азбуки вислала свій другий меморіал до Риму, в якому ми точно описали події засідання з дня 9. серпня 1915 р. і благали від Апостольського Престолу заступитися за нас. Про це дізнався і Будапешт, тому почав переговори з Нунцієм. Вислідом нарад міністерства шкільництва і віденської Нунціятури було те, що міністерство відділило справу церковних книг від шкільних підручників. Тоді вийшло рішення міністерства шкіл (ч. 169/1916), яким по школах кирилиця була заборонена навіть і в науці релігії. На це Єпископ Папп відповів, що за наслідки він не бере відповідальності і знову домагався, щоб латинка була пристосована науковим способом до української мови.

За це все з Будапешту дув на нас в Ужгороді дуже холодний вітер. Газети й далі не переставали нападати на єпископа Паппа. Дня 2. лютого 1916 р. писав мені о. Михайло Балог, мараморорський вікарій і бувший наш посол до парламенту, який був щирим нашим патріотом: „В Будапешті ведеться проти нас сильна боротьба. Нам цілком не довіряють і найяснішу правду перекручують. Проти нас виступає

⁴⁵⁾ Що за нахабність. Навіть нам не дозволили мати спільної назви нашої країни, тільки ділили нас „комітатами“, а тепер закидають нам поділ.

і гвардія Меллешов⁴⁶⁾), що тепер з Новаковцями⁴⁷⁾) дуже скріпила своє положення і настроїла уряд проти нас цілковито. Треба буде заждати довший час і треба буде нам багато витривалости, доки дочекаємося якоїсь прихильнішої зміни... Я вірю, що при Божій допомозі, ця ситуація таки зміниться..., що Новак утратить тут цілковито повагу“.

Ця боротьба тривала аж до початку шкільного року 1916/17. Тоді міністерство цілковито виключило кирилицю зі всіх шкіл. Тоді й Ординаріят мукачівської єпархії, покликуючись на розпорядок міністерства, видав свій розпорядок про новий учбовий плян української мови і дав передрукувати Буквар і Читанку А. Волошина латинкою, але не на підставі правил малярської фонетики. Та все таки міністерство ніяк не хотіло допустити наукової латинки для української мови.

Як глибоко підупала була в нас національна свідомість під час I. світової війни, доказує факт, що нарід не виявив жадної опозиції проти усунення зі шкіл кирилиці. На щастя новий розпорядок не довго панував. Вже в літі 1918 р. Мукачівський Ординаріят відкликав розпорядження проти кирилиці, а уряд графа Каролія признав права української мови по всіх школах.

Цим і докінчилася боротьба за кирилицю, що у 1915—1917 рр. грозила цілком відокремити нас від наших закарпатських братів у Галичині, від нашої питомої народньої культури.

⁴⁶⁾ Про подвижника маляр. літургії, о. Е. Меллеша, було згадане в II. уступі цих споминів. Він був першим, що на свою руку зачав відправляти по-малярськи.

⁴⁷⁾ Новаковці, це значить прихильники прашів. єпископа д-ра С. Новака, який одобрив плян цілковитої маляризації Українців.

Ужгородська „Руська Народна Рада“

В деяких газетах появилися статті⁴⁸⁾), що історію перевороту на Підкарпатській Русі невірно і неточно представляють. Особливо фальшиво представляють ролю ужгородської „Руської Народної Ради“, що несвідомий читач міг би обвиняти її в протинароднім діянні. А такий осуд цієї ради не відповідав би правді.

Ініціатори перших визвольних змагань відразу по рішучій перемозі Антанти, восени 1918 р., зішлися на нараду. Головною точкою Вілсонових Пунктів було: Признати самоозначення народів. Ми, цілком природно, могли тільки думати про те, що Українці під- і за-Карпатами, разом спільними силами створять свою Державу. Але як ми мали зачати справу та як її вести — це все залежало від міжнародньої ситуації.

У цих справах нам було дуже тяжко орієнтуватися, бо сувора цензура не допускала до нас жадних листів, ні газет із заграниці. Тому першим нашим кроком було вибрати проф. Августина Штефана як делегата до Відня, щоб там він дізнався про ситуацію від „Русько-Українського Клубу“. Він і виїхав до Відня у вересні 1918 р. Там проф. Штефан радився з українськими послами, але справа й там не була ще ясна, бо тоді ще не говорилося про цілковитий розпад Австрії. Тому А. Штефан приніс нам із Відня тільки кілька тризубів і щирий привіт. Про плян на будуче наші галицькі брати не вміли нам нічого конкретного сказати.

У міжчасі в Малярщині переміг демократичний рух, уряд графа Каролія проголосив 13. листопада 1918, що він прийме програму Вілсона, і на цій основі почали організуватися народні ради. Що ж ми мали робити? Ми мусіли забезпечити

⁴⁸⁾ „Русская Земля“, „Карпаторусский Вѣстникъ“ та ін.

для себе бодай народню свободу в ряжках Мадярщини, президентом якої став приятель антант, граф Каролій.

Карпатські Українці тоді мали тільки одну-одинокую свою інституцію, т. зн. Акційне Товариство „Унія“. Тому ми звернулися до дирекції т-ва, щоб воно зробило перші кроки. Воно це й зробило. На день 5. жовтня 1918 р. дирекція скликала всіх Українців на нараду, і тоді рішено скликати все-народне віче на день 9-го жовтня, щоб можна вибрати членів першої „Руської Народньої Ради“.

Ці збори-віче відбулися в ужгородській учительській семінарії. Збори прийняли виготовлену програму і вибрали 30-членну „Радугу Угороруського Народу“, председником якої став кан. д-р Симеон Сабов. Програма цієї Ради домагалася „всіх тих прав, котрі нова, демократична Угорщина не-мадярським народам подасть“.

Тоді почалися переговори з мадярським урядом. Вони довели до того, що Мадяри погодилися дати карпатським Українцям автономію. Це сталося після будапештського зїзду Українців під головуванням о. Евменія Сабова (19. XII. 1918) окремим X-им законом, з дня 24. грудня 1918 р.

Однак цей закон викликав у нашій Народній Раді гостру критику, бо він як „Руську Країну“ окреслив тільки чотири жупи: Ужгородську, Бережанську, Ужочанську і Мараморощську. А всіх Українців жуп: Земплинської, Шаришської та Спишської міністер Ясі приобіцяв Словакам. Крім того консервативна мадярська преса гостро виступила проти цього закону. Так, бодай на папері, мали ми вже автономію, але все таки школи в Ужгороді лишилися ще все чисто мадярські... Наші домагання українських шкіл зустріли гострий спротив мадяронів. З того ми бачили, що як на місце „демократичної“ вернеться Мадярщина графів і „нямешів“ (шляхти), автономія карпатських Українців пропаде так, як вона пропала в 1848 році.

Тому то з кінцем грудня 1918 р. більша депутація „Народньої Ради“ вимагала від уряду Каролія, щоб він постарався про міжнародне забезпечення нашої автономії на мировій конференції. На це міністерська рада, через українського міністра д-ра Ореста Сабова відповіла, що в цій справі вона нічого не може зробити, бо не має жадних дипломатичних взаємин з Антантою.

На це наша депутація 1. січня 1919 р. пішла в Буда-

пешті до д-ра Мілана Годжі, посла Чехословацької Республіки і просила його, щоб чехословацьке військо обсадило цілу територію Підкарпаття. І так уже 12. січня чехословацьке військо прибуло до Ужгороду.

З кінцем січня 1919 р. відтак появилися на Ужгородській Народній Раді два представники празької влади, кап. Пісєнкі і кап. Вака, які нас поінформували про те, що робив президент Масарик в інтересі карпатських Українців за границею, головню ж в Америці. Вони вказали на рішення „Ради Американських Русинів“, що 75-процентовою більшістю виявили бажання прилучити Підкарпаття до Чехословаччини.

На своїй нараді і Ужгородська Рада тоді рішила прийняти бажання американських карпатських Українців і проголосила, що на основі національної, культурної і господарської автономії прилучується до ЧСР. Про цю постанову був висланий до Праги меморандум.

Щойно в березні 1919 р. прибули до Ужгороду представники американських Українців, д-р Григорій Жаткович і Юліян Гардош, які подрібно поінформували нас про переговори з Вілсоном і Масариком та про рішення „Союзу Середньо-європейських Освободжених Народів“. Від них ми дізналися, що й Мирова Конференція на своїм засіданні дня 17. березня займається питанням Підкарпаття, і що комісія одинадцятки вже прийняла проект американських карпатських Українців.

Тоді Ужгородська Народна Рада взяла всю справу у свої руки. Так на 8. травня 1919 р. було скликане загальне віче всіх Народніх Рад, т. зв. Любовенської (відтак Пряшівської, що її zorganizував о. Е. Невицький), Хустської (зorgанізованої о. Пузою і братами Брашайками) та Ужгородської. Представники всіх трьох рад, без жадних труднощів, вибрали 30-членну „Центральну Руську Народню Радугу“ і рішили вислати 100-членну депутацію до Праги, щоб там святочно проголосити прилучення Підкарпаття до ЧСР. При передачі рішення Центральної Руської Народньої Ради з делегатів говорили: д-р Антоній Бєсکید, д-р Григорій Жаткович та о. Августин Волошин. Це сталося 20. травня 1919 року. Ми верталися додому з надією на ліпшу будучність.

Але, на жаль, наші сили і добру охоту зачали розбивати галицькі москвофіли, що використали нашу незорієнтованість та нашу слабкість для своїх утопій. Вони стали ширити

ненависть до греко-католицької Церкви, проти народньої мови і проти інтелігенції, що хоч не мала словянського виховання, але мала тепле почуття для народних традицій і для свого бідного народу. В наслідок того багато щирих душ відвернулися від народньої праці, чим улегшили діло мадярської, москвофільської, православної та комуністичної пропаганди.

Із вище сказаного ясно слідує, що „Ужгородська Народна Рада“ в тяжкій і критичній хвилині зуміла зєднати слабкуваті народні сили в один фронт, вела позитивну політичну працю для здійснення автономії Підкарпаття і то все в інтересі свого карпато-українського народу.

**ЧИТАЙТЕ І ШИРІТЬ ВИДАННЯ „КАРПАТСЬКОГО
ГОЛОСУ“!**

Микола Вайда

Великий пробудитель Закарпаття

(В пам'ять 150-літнього ювілею народження о. А. Духновича)
Зміст: Вступ. — Короткий життєпис Духновича. — Діяльність Духновича. — Листування А. Духновича з Я. Головацьким. — Зв'язки з Галичиною. — о. А. Волошин про о. А. Духновича. — Ужгородська „Просвіта“ про Духновича. — Закінчення. — 48 стор., 1953, В-во „Карпатський Голос“, Філадельфія, Па. — Ціна 60 центів.

Юрій Боржава

ВІД УГОРСЬКОЇ РУСИ ДО КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

(Автор Юрій Боржава — це псевдонім закарпатського священика в Америці)

Зміст: Передмова. — Вступ. — Звідки взяли Русини на Закарпатті. — Тяжіння до матірнього краю. — Мадяризація й її наслідки. — Закарпаття в Чехословацькій Республіці. — Зрив і похід до волі. — Самостійна Карпатська Україна. — Закінчення. — Доповнення проф. А. Штефана. — 56. стор., 1956, В-во „Карпатський Голос“, Філадельфія, Па. Ціна 65 ц.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ, ЧИТАЙТЕ І ШИРІТЬ

„Карпатський Голос“

Квартальник

Американських Карпатських Русинів (Українців)

Адреса для замовлення:

CARPATHIAN VOICE

P. O. Box 3513, Philadelphia 22, Pa., U. S. A.